श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांची

अभंगगाथा

संपादक आणि भावानुवाद

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे

यांची

अभंगगाथा

* संपादक, भावानुवाद *

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांची अभंगगाथा

संपादक, भावानुवाद: प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी
पत्ता : स्नेह ब – १७, पोंदार रुग्णालयासमोर, डॉ. ॲनी बेझंट मार्ग, वरळी, मुंबई – ४०००३०.

चलभाष क्रमांक : ९९८७४६६४६७

ई-टपाल पत्ता : Sameer.vairagi@gmail.com

ISBN Number- 978-93-345-2098-9

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :- ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com
esahity@gmail.com
Whatsapp- 9987737237
(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव कळवा)
प्रकाशन : १८ ऑक्टोबर २०२६

छापिल प्रत खासगी वितरणासाठी उपलब्ध
देणगी मूल्य- रु. २५०/- फक्त
(१००% रक्कम लेखकाकडे छपाईचा खर्च म्हणून जाईल.)
(संपर्क- प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी ९९८७४६६४६७)

©esahity Pratishthan®2026

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

लेखक परिचय

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी,

सहायक प्राध्यापक आणि
विभागप्रमुख(मराठी),

राजपत्रित अधिकारी(म.शि.से.), गट -अ,

महाराष्ट्र शासनाचे इस्माईल युसूफ महाविद्यालय, जोगेश्वरी(पूर्व),

मुंबई - ४०००६०.

शिक्षण : एम.ए., बी.एड.,
एम.फिल.,
नेट(जेआरएफ), सेट,
वृत्तपत्रपदविका,
भगवद्गीता पदविका,
मोडी लिपी प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम,
भारतीय ज्ञान परंपरा प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम.

संत संताजी जगनाडे समाधी मंदिर, सुदुंबरे

संत संताजी महाराज जगनाडे

वारकरी संप्रदायाचे आराध्य दैवत 'श्री विठ्ठल'

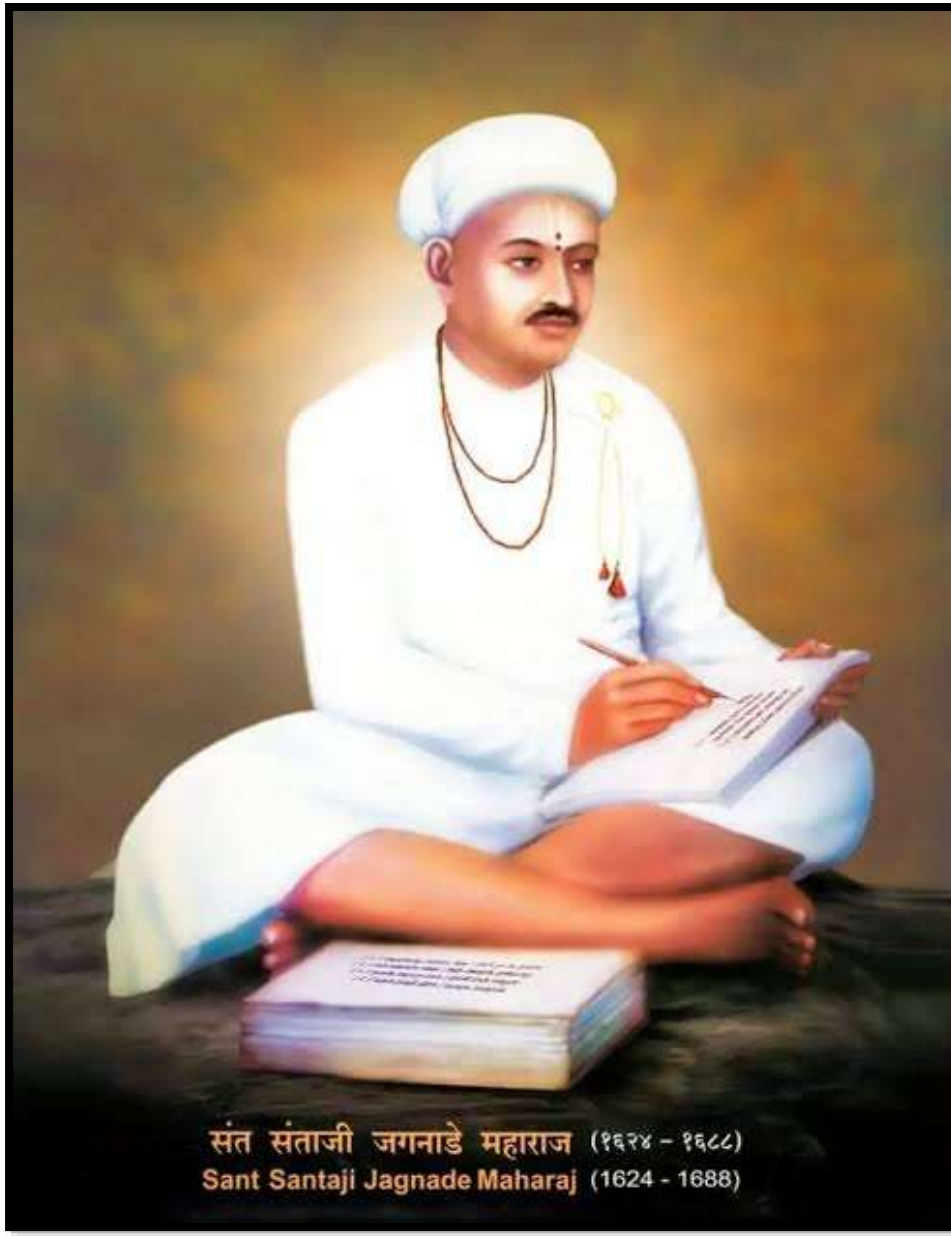

संत संताजी महाराज जगनाडे

संत तुकाराम आणि चौदा टाळकरी

संत संताजी महाराज जगनाडे

अनुक्रमणिका

१. संत संताजी जगनाडे : व्यक्तित्व आणि कवित्व
२. श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांची अभंगगाथा
अनुक्रमणिका
अभंगावली
३. संत संताजी जगनाडे महाराज विरचित अभंगांचा भावार्थ
संदर्भ ग्रंथसूची
परिशिष्ट्ये
१. संत श्री संताजी महाराज जगनाडे यांच्या जीवनाचा घटनाक्रम (काळपट)
२. श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांच्या आरती
३. श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांचे हस्ताक्षर

संत संताजी जगनाडे : व्यक्तित्व आणि कवित्व

❖ प्रास्ताविक:

मध्ययुगीन कालखंडात भक्ती चळवळी संपूर्ण भारतभर निर्माण झाल्या. मध्ययुगात महाराष्ट्रात भागवत(वारकरी) संप्रदायप्रणित भक्ती परंपरेत अनेक अठरापगड जातीतील संत निर्माण झाले.महाराष्ट्रीय समाजात आध्यात्मिक समता, मोक्षिकाधिष्ठीत लोकोध्दार ही जीवनमूल्ये प्रस्थापित करण्याचे कार्य वारकरी संतांनी केले. आजचा सर्वच बाबतीत प्रागतिक दिसणारा पुरोगामी विचारांचा महाराष्ट्र हीच संत साहित्याची सामाजिक फलश्रुती आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात सतराव्या शतकातील थोर परंतु उपेक्षित राहिलेला मराठी संतकवी संताजी महाराज जगनाडे ह्यांचे व्यक्तित्व, कवित्व आणि अभंगातील तत्त्वज्ञान प्रातिनिधिक रूपाने मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

❖ संत संताजी महाराज जगनाडे: व्यक्तित्व

संताजी महाराज जगनाडे (इ.स.१६२४ ते इ.स.१६८८) ह्यांचा जन्म ८ डिसेंबर १६२४ (श्रावण शुद्ध नागपंचमी शके १७०२) मध्ये पुणे जिल्ह्यात खेड तालुक्यातील चाकण ह्या गावी झाला. नंतर त्यांनी आपल्या आजोळी सुदुंबरे ह्या ठिकाणी वास्तव्य केले.

त्यांच्या वडिलांचे नाव विठोबा तर आईचे नाव मथाबाई असे होते. वडील आणि आई विठ्ठलभक्त असल्याने संताजींवर बालपणापासून धार्मिक संस्कार झाले. कीर्तनाला, भजनाला जाण्याची सवय संताजींना लागली. इ.स.१६२८ ते इ.स.१६३१ ह्या वर्षांमध्ये महाराष्ट्रात पडलेल्या भयावह दुष्काळाचा प्रभाव संताजींच्या बालमनावर पडला. तेली यातीत जन्म झाल्याने संताजींनी हिशोब करण्याइतपत आणि लिहिता-वाचता येईल इतके शिक्षण घेतले होते. तत्कालीन समाजरुढीनुसार संताजींचा विवाह वयाच्या बाराव्या वर्षी (इ.स.१६३५) यमुनाबाई ह्यांच्या बरोबर झाला. लहानपणापासून धार्मिक संस्कार असल्याने त्यांचे सामाजिक कार्यात जास्त लक्ष होते. वयाच्या सोळाव्या वर्षी कीर्तनाच्या निमित्ताने चाकणच्या चक्रेश्वर मंदिरात जानेवारी १६४० मध्ये संताजींची भेट संत तुकारामांबरोबर झाली आणि त्यांच्या जीवनाला सकारात्मक कलाटणी मिळाली. त्या काळी संत तुकारामांचे समाजाला कीर्तन, अभंग आदी माध्यमाद्वारे शिकवण देण्याचे कार्य चालू होते. संत तुकारामांची कीर्ती महाराष्ट्रात सर्वदूर पसरली होती. तुकाराम महाराजांची कीर्तने, भक्ती यांनी प्रभावित होऊन संताजींनी संत तुकारामांचे शिष्यत्व पत्करले. संत तुकाराम हे संताजी महाराजांचे आध्यात्मिक गुरु होते. संत तुकाराम ह्यांच्या कीर्तनसेवेत संताजीचा समावेश चढत्या क्रमाने टाळकरी, धृपदे, लेखनिक, शिष्य असा होत गेला.

संत तुकाराम महाराजांचा सहवास प्राप्त झाल्यानंतर संताजी तुकाराम महाराजांच्या प्रसिद्ध चौदा टाळकऱ्यांपैकी एक झाले. तब्बल सोळा वर्षाचा संत तुकारामांचा सहवास संताजींना लाभला. योगायोग म्हणजे ह्या दोघांच्या वयात सोळा वर्षाचेच अंतर होते. 'श्रीभक्तलीलामृत' ह्या ग्रंथात महिपती ताहराबादकर तुकाराम-संताजी ह्यांच्या संपर्काबाबत उल्लेख करतात.

"तुकयाच्या संगे वैष्णव जन।
श्रेष्ठ निधडे असती कोण कोण।।
संताजी तेली बहु प्रेमळ।
अभंग लिहित बसे जवळ।।"

संत तुकारामांच्या अभंगाचे लेखनिक म्हणून संताजी जगनाडे ह्यांनी केलेले कार्य मराठी साहित्य इतिहासात अत्यंत महत्त्वाचे मानले जाते. तत्कालीन धर्ममार्तंडांनी तुकारामांची अभंगगाथा इंद्रायणी नदीत बुडवून टाकल्यानंतर संताजी महाराजांनी तुकोबांचे सर्व अभंग मुखोद्गत असल्याने त्यांनी ते अभंग पुन्हा लिहून काढले. तुकारामांच्या पश्चात पन्नास वर्ष संताजींनी तुकाराम अभंगगाथा जपली. संताजींचा मुलगा बाळोजी ह्यांनी देखील ह्या अभंगगाथेत फार मोठे लिखाण केले आहे. संत तुकारामांचे वंशज गोपाळबाबा मोरे ह्यांनी असे म्हटले आहे

"संताजी तेली बहु प्रेमळ।अभंग लिहित बसे जवळ।।

धन्य त्याचे भाग्य सबळ। संग सर्वकाळ तुक्याचा।।

संतु तुका जोडी। लावी ज्ञानाची गोडी।।"

संताजींच्या अथक प्रयत्नामुळेच तुकारामांची अभंगगाथा जिवंत राहू शकली. इ.स.१६६० मध्ये शाहिस्तेखानच्या मुघल सैन्याने चाकणवर हल्ला चढविला, तेव्हा संताजींनी जीव धोक्यात घालून सर्व संकटांवर मात करीत अभंग सुरक्षित ठेवले. संत संताजी महाराज जगनाडे आपला प्रपंच, व्यवसाय आणि सामाजिक कार्य यांचे उत्तम संतुलन साधत. संत तुकाराम महाराष्ट्रीय बहुजन जनतेला अध्यात्म व विज्ञान अभंग, कीर्तनातून समजावून सांगत त्यामुळे वैदिक कर्मकांड करणाऱ्या सनातन्यांचा विरोध व छळ तुकारामांना सहन करावा लागला. संताजी महाराज हे संत तुकारामांचे शिष्य आणि समर्थक असल्याने हा दाह त्यांच्याही वाट्याला आला. तुकाराम महाराजांवर तत्कालीन न्यायालयाने बहिष्कार टाकण्याचे आदेश दिले असताना, त्यांच्याबरोबर राहणारे संताजी हे एकमेव होते. मार्गशीर्ष वद्य त्रयोदशी इ.स.१६८८ ह्या वर्षी संताजी महाराजांचे देहावसान झाले. संत संताजी जगनाडे ह्यांना एकूण ६२ वर्षाचे आयुष्य लाभले. संताजींची समाधी पुणे जिल्ह्यातील मावळ तालुक्यात सुदुंबरे ह्या ठिकाणी आहे.

"मारवाडी मारवाडचा, गुजराती गुजरातचा

कानडी कानड्याचा, मुसलमान तो दिल्लीचा
मराठी महाराष्ट्राचा, कोकणी कोकणचा
पण संतु तुका या देशाचा”

असा आत्मचरित्रात्मक उल्लेख संताजीच्या अभंगकाव्यात आढळतो. संताजी महाराजांचे जीवन हे एक आदर्श जीवन होते. शिक्षणाचे महत्त्व, गुरुप्रति निष्ठा, प्रपंच-परमार्थ ह्यांचे संतुलन हे संताजींच्या जीवनाचे पैलू प्रामुख्याने जाणवतात. संताजींच्या जीवनातील सर्वात महान कार्य म्हणजे तुकाराम अभंग गाथेचे लेखन आणि रक्षण होय.

❖ संत संताजी महाराज जगनाडे : कवित्व

संताजी महाराज हे साक्षात्कारी संत तुकाराम ह्यांच्या प्रभावळीत निर्माण झालेले संत आहेत. तुकारामांच्या प्रभावातून संताजी महाराजांनी देखील काव्यलेखन केले आहे. संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांचे एकूण ८५ अभंग आज उपलब्ध आहेत. संताजींनी अभंगांसह 'शंकर दीपिका', 'योगाची वाट', 'निर्गुणाचं लावण्य' आणि 'तेलसिंधू' ह्या ग्रंथांचे लेखन केल्याचा उल्लेख आढळतो. त्यांची काव्यप्रतिभा विलक्षण होती. त्यांनी अभंगात व्यवसायनिष्ठ बोलीभाषेचे उपयोजन केले आहे. उदा.

“ आमुचा तो घाणा त्रिगुण तिळाचा।
नंदी जोडियेला मन पवनाचा।।

भक्ती हो भावाची लाट टाकीयीली।
शांती शीळा ठेविली विवेकावरी।। ”

तेली व्यवसायातील अनेक रूपके, उपमा, अलंकार आणि वास्तववादी चित्रण संताजी महाराजांच्या अभंगात आढळते. संताजींच्या अभंगात जगण्याचे तत्त्वज्ञान सहजपणे आविष्कृत झालेले आहे.

❖ संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगांतील तत्त्वज्ञान :

संत संताजी महाराज ह्यांच्या आज उपलब्ध असलेल्या एकूण ८५ अभंगांची अभ्यासपूर्ण चिकित्सा केली असता अभंगातील व्यवसायनिष्ठ भाषा, आशय वैपुल्य, तात्त्विक विचार आणि जगण्याचे तत्त्वज्ञान आपणासमोर दृग्गोचार होते. संताजीचे अभंग वाचल्यानंतर त्यांच्यावरील संत तुकाराम ह्यांचा प्रभाव विलक्षण जाणवतो. संताजी अभंगात तुकारामांच्याच तत्त्वभूमिकेचा पुरस्कार करताना दिसतात. त्यांच्या अनेक अभंगात संत तुकारामांच्या पद्यपंक्तींच्या पुनर्प्रत्ययाचा आनंद प्राप्त होतो. महाकवी तुकारामांचे सानिध्य लाभले असल्याने संताजींचे अभंग त्याच मुशीतून निर्माण झालेले आहेत. तुकाराम आणि रामदास ह्यांचा सारख्या पूर्वसुरींच्या काव्याचा विलक्षण प्रभाव संताजी महाराज ह्यांच्या अभंगांवर जाणवतो. त्यांचे काही अभंग

तुकाराम–संताजी संवाद म्हणजेच गुरु-शिष्य संवाद ह्या स्वरूपाचे आहेत. त्यातून त्यांनी सद्गुरूच्या अनुनयाचे महत्त्व प्रतिपादले आहे. संत तुकाराम ह्यांच्या अनेक अभंग पंक्तींचे अनुकरण संताजींच्या अनेक अभंगात आढळते. उदा.

१.संतु म्हणे येथे पाहिजे जातीचे। येर गबाळाचे काम नाही।।

२.भरल्या वांचुनी कार्य सिद्धी नाही। शोधूनिया पाही संतु म्हणे।।

३.तुझिया सांगाती येते काही काही। कोणी येत नाही बाप आणि माई।।

सोयरा न येई बंधूही येईना।येईना रांडा पोरे अंतकाळी।।

४. माझिया जातीचा भेटो मज कोणी।

आवडिची धनी पुरवावया।।१।।

माझिया जातीचा मजशी मिळेल।

कळेल तो सर्व समाचार।।२।।

संतु म्हणे येथे पाहिजे जातीचे।

येर गबाळाचे काम नाही।।३।।

संताजींनी अभंगात क्षमा शांतीचे महत्त्व देखील प्रतिपादित केले आहे. त्यावर देखील तुकारामांचा प्रभाव जाणवतो. उदा.

क्षमा शांती जया नराचिये देही।दुष्ट तया काही करीत नाही।।

संत तुकारामांचा 'रांडापोरे' हा खास वैशिष्टपूर्ण शब्द संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगात आलेला आहे.

संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगात अनेक पूर्वसुरींचे उल्लेख आढळतात. उदा.वाल्मिकी, नरहरी सोनार, संत चोखामेळा, सावता माळी, गोरा कुंभार, संत रोहिदास, संत निवृत्तीनाथ, संत ज्ञानेश्वर, सोपान, मुक्ताबाई, एकनाथ, कान्होपात्रा, नामदेव इत्यादी.संत तुकारामांप्रमाणे समर्थ रामदास स्वामींच्या साहित्याचा प्रभाव संताजींच्या अभंगांवर दिसतो.

उदा.

१. मनाला तो बोध रामदासाने केला। उपदेश दिला जगमाजी।।

२. संतु म्हणे तुम्ही मागे ते सरावे। मरावे परी कीर्ती रुपे उरावे।।

संताजी महाराजांनी अनेक अभंगात मुक्ती, मोक्ष, सायुज्यता ह्यांचे वर्णन केले आहे.उदा.

संतु म्हणे वनमाळी। चुकवा जन्माची ही पाळी।।

अध्यात्मक्षेत्रातील योगदानाबद्दल वाटणारा स्वाभिमान, खऱ्या भक्ताची लक्षणे, ब्रम्हज्ञान, भक्ती श्रेष्ठत्व, पौराणिक भक्तांची वर्णने, कृष्णलीला, विठ्ठलभक्ती, सगुण भक्तीचे वर्णन, विवेकाचे महत्त्व, सोहं ब्रह्मध्वनी, सद्गुरूच्या अनुनयाचे महत्त्व, जाती-विषमतेविरुद्धचा उद्वेग, जन्म-मरणाचा फेरा इत्यादी अनेक

विषयांचे तत्त्व विवेचन त्यांच्या अभंगात आढळते. अभंग म्हणजे काय? ह्या प्रश्नाचे विवेचन देखील त्यांच्या एका अभंगात आहे.

ज्याचा नोहे भंग। तोचि जाणावा अभंग।।

जो भंग पावत नाही तो अभंग असतो, असे संताजी म्हणतात.

संताजींच्या अनेक अभंगात आपल्या वारकरी संप्रदायातील पूर्वसुरींबद्दल अभिमान व्यक्त केला आहे. षड्रिपुंचे दमन करूनच भक्ताला सायुज्यता प्राप्त होऊ शकते असा विचार त्यांच्या अनेक अभंगांत व्यक्त केला आहे. त्यांनी काही अभंगात संसाराचे क्षणभंगुरत्व स्पष्ट करून भक्तीचे माहात्म्य प्रतिपादित केले आहे. आपले गुरू तुकारामांच्या कार्याबद्दल, कवित्वाबद्दल अभिमान काही अभंगांमधून संताजी व्यक्त करतात. भक्तिवाचून जीवन व्यर्थआहे, असे मत ते अभंगातून स्पष्ट करतात. संत एकनाथांच्या अभंगांतील 'एका जनार्दनी'प्रमाणे संताजी महाराजांनी काही अभंगात स्वगुरू तुकाराम महाराजांचा नामोल्लेख केलेला दिसतो. चित्रमय, रूपकात्मक आणि प्रतीकात्मक भाषा व्यवसायनिष्ठ शब्दांचे उपयोजन ही संताजी महाराजांच्या अभंगांची ठळक वैशिष्ट्ये सांगता येतील.

❖ संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगांचे तात्त्विक अंगाने वर्गीकरण (उदाहरणांसह)

१.आध्यात्मिक स्वाभिमान व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

माझिया जातीचा मज भेटो कोणी। आवडीची धनी पुरवावया।।

|२.ब्रह्मज्ञान निरूपण व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

१.तुजशी ते ब्रह्मज्ञान काय आहे। भक्तिमाय वसे पोटी।।

२.मजशी रे ब्रह्मज्ञान काही नाही। आपुल्या कृपेने होईल सर्व काही।।

३. भक्तीवर्णन/श्रेष्ठत्व व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

१.मनोभक्तीची करुनी लाठ। गुरुकृपेचा वसविला काठ।।

२.भक्ती ते माऊली माझे नच पोटी। जाणे उठाउठी देवराया।।

४.क्षमा-शांतीचे महत्त्व व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

क्षमाशांती जया नराचिये देही। दुष्ट तया काही करीत नाही ।।

५.विवेकाचे महत्त्व व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

१.मनमत्सराचा धरूनी हात।बसविला विवेक कातरीचे आंत।।

२.सद्बुद्धीची वढ घेऊन। विवेक कातरीस बांधून।।

६.सगुण रुपाचे वर्णन करणारे अभंग

उदा.

सगुण हा घाणा घेऊनी बैसलों।तेली जन्मा आलो घाणा घ्याया।।

७.सद्गुरूच्या अनुनयाचे महत्त्व व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

सद्गुरू वाचोनी दाखविना कोणी। संसार मोहनी पडली असे।।

८.जाती-विषमतेविरुद्धचा उद्वेग व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

संतु म्हणे जाती दोनच त्या आहे |स्त्री आणि पुरुष शोधुनिया पाहे ||

९.षड्रिपुंच्या दमनाचे महत्त्व व्यक्त करणारे अभंग

उदा.

संतु म्हणे मत्सर। जगामध्ये महाचोर।।

१०.जन्म-मरणाच्या फेऱ्याचे वर्णन करणारे अभंग

उदा.

१.संसाराकरिता जन्म वाया गेला। काळ न्याया आला आवचीत।।

२.तिच जन्म मरणाचे मुळ।असे माझे सांगणे समुळ।।

❖ **संतांजींचे काही प्रातिनिधिक अभंग आणि त्यातील तत्त्वज्ञान:**

मन हे ओढाळ गुरु फार आहे। परधन परकामिनीकडे धावे।।

असेच हे मन राहिना हो स्थिर।नेहमी हुरहुर लागली असे।।

संतु म्हणे मन करा तुम्ही स्थिर। राऊळा अंगणी जाऊनिया।।

प्रस्तुत संताजींनी लिहिलेल्या अभंगात मनाचे वर्णन आढळते. मन हे ओढाळ असून त्याला आवर घालून स्थिर करणे आवश्यक आहे.मन परमेश्वराच्या भक्तिनेच स्थिर होऊ शकते, असा विचार वरील अभंगात संताजी महाराज मांडतात. ह्या अभंगांची जातकुळी बहिणाबाई चौधरींच्या' मन वढाय वढाय' ह्या कवितेच्या जातकुळीशी साम्य दाखवते.

सगुण हा घाणा घेऊनि बैसलो।

तेली जन्मा आलो घाणा घ्याया ।।१।।

नाही तर तुमची आमची एक जात।

कमी नाही त्यात आणु रेणु ।।२।।

संतु म्हणे जाती दोनच त्या आहे।

स्त्री आणि पुरुष शोधुनिया पाहे ।। ३ ।।

वरील अभंगात संताजी महाराज म्हणतात की, मी जरी एका विशिष्ट जातीत जन्माला आलो असलो, तरी सर्व माणसांची

जात आहे,ती म्हणजे मानव जात. आपण शोध घेऊन पाहिला तर, माणसांमध्ये दोनच जाती आहेत, त्या म्हणजे स्त्री आणि पुरुष. वरील अभंगात त्यांनी जातिभेदाच्या विरुद्ध आवाज उठविला आहे.

❖ **निष्कर्ष :**

संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंग आणि अभंगांतील तत्त्वज्ञानाची चिकित्सा

केल्यानंतर खालील निष्कर्ष काढता येतात.

१. संत संताजी महाराज जगनाडे हे मध्ययुगीन कालखंडातील संत तुकाराम ह्यांच्या प्रभावळीतील संत आहेत.

२. संताजी महाराजांच्या अभंगांची समीक्षकांनी नव्याने चिकित्सा केली पाहिजे.

३. संताजी महाराज ह्यांचे केवळ ८५ अभंगच आज उपलब्ध आहेत.

४. संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगांची चित्रमयता, रूपकात्मक भाषा आणि

व्यवसायनिष्ठ भाषेतील शब्दांचे उपयोजन ही ठळक वैशिष्ट्ये जाणवतात.

५. संत संताजी महाराज जगनाडे ह्यांच्या अभंगांत त्यांची विलक्षण काव्यप्रतिभा जाणवते.

६. संताजींच्या अभंगांत जगण्याचे तत्त्वज्ञान सहजपणे आविष्कृत झालेले आहे.

७. आशयवैपुल्य, तात्त्विक विवेचन ही संताजींच्या अभंगांचे काही विशेष आहेत.

❖ **समारोप:**

एकूणच, संत संताजी महाराज जगनाडे हे मध्ययुगीन कालखंडातील एक अलौकिक,प्रतिभावंत संतकवी होते. भाष्यकाराते वाट पुसतच संताजींनी आपले काव्यलेखन केले आहे. आतापर्यंत त्यांनी केलेल्या काव्यलेखनाकडे मराठी समीक्षकांचे दुर्लक्ष झाले आहे. आज संताजींच्या काव्यप्रतिभेचा समीक्षकांनी नव्याने विचार करून त्यांचे अभंग विचार जनसामान्यांपर्यंत पोहचविण्याचे कार्य करायला हवे.

****

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे

यांची

अभंगगाथा

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांची अभंगगाथेची अनुक्रमणिका

१. माझिया जातीचा मज भेटो कोणी ।

२. एकादशी दिनी संतु तुका वाणी ।

३. तुजशी ते ब्रह्मज्ञान कांही आहे ।

४. मजशी ते ब्रह्मज्ञान काही नाही ।

५. भक्ती ते माऊली माझे नच पोटी ।

६. मज मागे घाणा सांगे द्वारकेचा राणा ।

७. ज्याचा नोहे भंग तोची जाणावा अभंग ।

८. जन्मलो मी कुठे सांगतां नये कांही ।

९. सगुण हा घाणा घेऊनि बैसलो ।

१०. आमुचा तो घाणा त्रिगुण तिळाचा ।

११. देह क्षेत्र घाणा ऐका त्याच्या खुणा ।

१२. निंदक हा घाणा म्हणावा तो जरी ।

१३. निंदक हा घाणा म्हणावा तो जरी ।

१४. आणिक तो घाणा कोणता सादर ।

१५. घाण्याचा करकरा पुसलासी मज ।

१६. आशा, मनशा, तृषा, माया पाचरी चारी आणून ।

१७. भुलविले ह्यांनी भस्मासुर दैत्याशी ।

१८. हरिश्चंद्र राजाने पाचरी ओळखिल्या ।

१९. पाचरीनी प्रताप दाखविला शंकरा ।

२०. सद्गुरुवाचोनी दाखविना कोणी ।

२१. मनोभक्तीची करुनी लाट ।

२२. लाट उचलली जगामधी कोणी ।

२३. संतु तेलियाचे घाण्याची ती लाट ।

२४. सुदामाशी शक्ती काहीच नव्हती ।

२५. लाट माझी माता, लाट माझा पिता ।

२६. मन मोहाची करुनि खुटी ।

२७. खुटीने प्रताप कोणास दाखविला ।

२८. खुंटीने खुंटले घाणे ते घ्यायाचे ।

२९. खुंटीने प्रताप कैकयीस दाखविला ।

३०. अशिया खुंटीला धरू नये हाती ।

३१. मन झोंपेची करुनी शेंडी ।

३२. शेंडीच्या नादाने किती ते फसले ।

३३. आणिक ते शेंडी उभी हो कोणाची ।

३४. आणिक शेंडीने फसविले कोणा ।

३५. झोपेत असतांना दिले दान ।

३६. मनोसुविचारी करुनी कातर ।

३७. कातरीने कातरला दुष्टांचा तो गळा ।

३८. कातरीने कातरला दुःशासन कौरव ।

३९. कातरीने धरियले पांची पांडवांसी ।

४०. कातर मोडली कोणाचिये हाते ।

४१. मनशांतीची करुनी शिळ ।

४२. असा यमपाश लागला कोणासी ।

४३. मार्कंड ऋषींचे गळी पडता पाश ।

४४. क्षमा शांती जया नराचिये देहीं ।

४५. आशीच ही शिळा होते कोठे कोठे ।

४६. सुबुद्धीची वढ घेऊन ।

४७. अशीच ती ओढ कोठे ती ओढली ।

४८. आणिक ती ओढ पाहिली कोठे होती ।

४९. मारुतीस वढ दिली रामचंद्राने ।

५०. अंगदानी वढ दिली रावणाशी ।

५१. संसाराचे धरून जोखड ।

५२. नको नको जोखड म्हणे तुकावाणी ।

५३. प्रपंचाचे घेऊनि जोखड ।

५४. नको ते जोखड म्हणे गोरा कुंभार ।

५५. जोखडानी फसविले नारद मुनींसी ।

५६. मन मत्सराचा धरुनी हात ।

५७. मत्सर धरियला जगामध्ये कोणी ।

५८. आणिक मत्सर धरियला कोणी ।

५९. आणिक तो हात पाहिला कोठे ।

६०. आणिक तो हात पाहिला कोठे ।

६१. औट हाताचे बाहुले करून ।

६२. अशी ही बाहुली नाचवी पांडुरंग ।

६३. जन्मोनियां इहलोकी काय केले ।

६४. तुझिया सांगाती येते कांही कांही ।

६५. संसाराकरितां जन्म वाया गेला ।

६६. सावध व्हारे माझ्या जातीच्या तेल्यानो ।

६७. मन पवनाचे करुनी नंदी ।

६८. मन हे ओढाळ, गुरू फार आहे ।

६९. मनाला तो बोध रामदासांनी केला ।

७०. आम्ही तो ऐकतो संतुचा उपदेश ।

७१. पवन तो नंदी असे शंकराचा ।

७२. घेऊनिया घाणा तेल काढियले ।

७३. संतु म्हणे तेल आणीक कोण घेतो ।

७४. आणीक हे तेल घेतले कोणी ।

७५. आणिक ते तेल घेतले कोणी ।

७६. आणिक ते तेल घेतले कोणी ।

७७. संतु म्हणे मी जे सांगितले तुम्हां ।

७८. मारवाडी मारवाडचा, गुजर गुजरातचा ।

७९. देवासी अवतार, भक्तांसी संसार ।

८०. दोघे सारिखे सारिखे, विश्वनाथ विठ्ठल सखे ।

८१. एक कुडी वैष्णवाची ।

८२. आमची ती रूपे दिसतात दोन ।

८३. आम्ही तो विकितो तेल सौदा दोहीं ।

८४. धन्य धन्य संतु होशील तूं जाण ।

८५. जन्म व्यर्थ जातो हा घाणा नेणता ।

****

अभंगावली

अभंग क्र. १

माझिया जातीचा मज भेटो कोणी ।
आवडिची धनी पुरवावया ।।१।।
माझिया जातीचा मजशी मिळेल ।
कळेल तो सर्व समाचार ।।२।।
संतु म्हणे येथे पाहिजे जातीचे ।
येर गबाळाचे काम नाही ।।३।।

भावानुवाद : समान विचार, संस्कार आणि भक्तीभाव असलेल्या व्यक्तींचा सहवास म्हणजेच सत्संग साधनेच्या मार्गावर अत्यंत मोलाचा ठरतो. जेव्हा भावना आणि विचार जुळतात, तेव्हा परस्परांचा संवाद केवळ शब्दांपुरता मर्यादित न राहता आत्मिक समाधानाचा आणि प्रगतीचा मार्ग बनतो.

अभंग क्र. २

एकादशी दिनी संतु तुका वाणी ।
राऊळा आंगणी उभे होते ।। १ ।।
तेव्हा संतु तेली गेलासे दर्शना ।
पांडुरंग चरणा नमियेले ।।२।।
तेथुनी तो आला तुका जेथे होता ।

अलिँगन देता झाला त्याशी ।।३।।
तुका म्हणे संतु पुसतो तुजला ।
सांगतो तुजला संतु म्हणे ।।४।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराज आणि जगद्गुरू संत तुकाराम महाराज यांच्यातील नाते हे केवळ गुरु-शिष्याचे नसून एकात्म भक्तीभावाचे आणि अद्वैत प्रेमाचे प्रतीक आहे. संताजींनी तुकोबांच्या मुखातून पाझरणाऱ्या अमृतासारख्या अभंगांना लेखणीबद्ध करून जतन केले, आणि त्या प्रक्रियेत त्यांचे संपूर्ण अस्तित्वच विठ्ठलमय व तुकोबामय झाले होते.

अभंग क्र. ३

तुजशी ते ब्रम्हज्ञान कांही आहे ।
किंवा भक्तिमाय वसे पोटी ।। १ ।।
काय तुझ्या मार्गेँ कोण तुज सांगे ।
काय ते अभंग जाणितले ।।२।।
घाणाची घेऊनी बैसलासि बुधा ।
जन्म पाठिमागा का गेला ।।३।।
तुका म्हणे सर्व सांग तु मजला ।
सांगतो तुजला संतु म्हणे ।। ४।।

भावानुवाद : हा संवाद एका परिपक्व सद्गुरू आणि अधिकारी शिष्यामधील आध्यात्मिक आदानप्रदानाचे अप्रतिम दर्शन घडवतो. तुकाराम महाराज जेव्हा संताजींच्या अंतर्मनातील ब्रह्मज्ञान आणि अनुभूतीचा वेध घेतात, तेव्हा ते शिष्याच्या अंतःकरणातील साक्षात्काराला च मान्यता देत असतात.

अभंग क्र. ४

मजशी ते ब्रह्मज्ञान काही नाही ।
आपुल्या कृपेने होईल सर्वथाही ।। १ ।।
होईल मज आणि माझिया कुळांशी ।
पांडुरंग मुळाशी सर्व आहे ।। २।।
संतु म्हणे ब्रह्म ब्रह्मा सर्व जाणे ।
आपुले ते मन सुधारले ।। ३ ।।

भावानुवाद : संताजी महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'कृपासाध्य भक्ती' आणि शरणागतीचे तत्त्व अधोरेखित करतो. केवळ कोरड्या बौद्धिक कसरतीने किंवा अहंकाराने ब्रह्मज्ञान प्राप्त होत नाही, तर तिथे पांडुरंगाची अहेतुक कृपा आणि अंतःकरणाची शुद्धता अत्यंत आवश्यक असते.

अभंग क्र. ५

भक्ति ते माऊली माझे नच पोटी ।
जाणे उठा उठी देवराया ।। १ ।।
भक्ति या भावाची करुनिया लाट ।
आलिंगितो तीस रात्रंदिन ।। २ ।।
संतु म्हणे आपुल्या कृपेचा प्रसाद ।
द्यावा वारंवार मजलागी ।। ३ ।।

भावानुवाद : संताजी महाराजांचा हा भाव वारकरी संप्रदायातील 'वात्सल्यभाव' आणि अनन्य शरणागतीचे अत्यंत हळुवार रूप प्रकट करतो. विठ्ठलाला केवळ जगन्नियंता किंवा कठोर न्यायकर्ता न पाहता 'माऊली' रूपात अनुभवणे, हे या परंपरेचे मुख्य सौंदर्य आहे.

अभंग क्र. ६

मज मागे घाणा सांगे द्वारकेचा राणा ।
मज मागे संसार सांगे रुक्मिणीचा वर।।१।।
मज मागे घेवदेव सांगे रुक्मिणीचा राव ।
मज मागे निद्रा आहार सांगे उमा सारंगधर ।।२।।
किर्तीविणा कांही मागे ते राहिना ।
संतु सांगे खुणा तुकयाशी ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी परंपरेतील 'कर्मयोग आणि सहज समाधी' या तत्त्वाचे मूर्तिमंत रूप आहे. संताजींनी परमार्थासाठी प्रपंचाचा त्याग केला नाही, तर प्रपंचालाच परमार्थाचे साधन बनवले. ते व्यवसायाने तेली होते; त्यामुळे घाणा फिरवण्यापासून ते दैनंदिन व्यवहारापर्यंतच्या प्रत्येक कृतीला त्यांनी भक्तीचे अधिष्ठान दिले.

अभंग क्र. ७

ज्याचा नोहे भंग तोची जाणावा अभंग ।
देह आपुला भंगतो माति मिळोनिया जातो ।।१।।
त्याचे होईनाच काही अंतरी शोधुनिया पाही ।
प्राण जातो यमपाशी दुःख होते ते मायेशी ।।२।।
संतु म्हणे असा अंभग गाइला ।
पुढे चालु केला देहावरी ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे ‘अभंग’ या शब्दाची केलेली आध्यात्मिक मीमांसा अत्यंत मार्मिक आणि तात्त्विक उंची गाठणारी आहे. 'न भंगे ते अभंग'—ज्याचा कधीही लय किंवा विनाश होत नाही, तेच केवळ अभंग असू शकते. काव्याच्या छंदोरचनेपलीकडे जाऊन ते अभंगत्वाचा संबंध थेट आत्मतत्त्व आणि परमात्म्याशी जोडतात.

अभंग क्र. ८

जन्मलो मी कुठे सांगतां नये कांही ।
निरंजन निराकार आधार नव्हता ठाई ।।१।।
तेथे मी जन्मलो शोधुनिया पाही ।
जन्मले माझे कुळ आशेच सर्वही ।।२।।
असाच हा जन्म पाठी मागा गेला ।
पुन्हा नाही आला कदा काळी ।।३।।
संतु म्हणे वनमाळी ।
चुकवा जन्माची हे पाळी ।।४।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा उपदेश मानवी जीवनातील काळाचे मूल्य आणि विरक्तीचे महत्त्व अत्यंत परखडपणे मांडतो. मानवी देह हा अनेक जन्मांच्या पुण्याईने मिळतो, परंतु संसारातील मोहापायी माणूस हा अमूल्य ठेवा नश्वर गोष्टींमध्ये वाया घालवतो, याविषयी ते साधकाला सावध करतात.

अभंग क्र. ९

सगुण हा घाणा घेऊनि बैसलो ।
तेली जन्मा आलो घाणा घ्याया ।।१।।
नाही तर तुमची आमची एक जात ।
कमी नाही त्यात आणु रेणु ।।२।।
संतु म्हणे जाती दोनच त्या आहे ।
स्त्री आणि पुरुष शोधुनिया पाहे ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी चळवळीतील सामाजिक समता आणि मानवतावादी तत्त्वज्ञानाचा गाभा स्पष्ट करतो. समाजाने निर्माण केलेल्या कृत्रिम उतरंडीला छेद देऊन ते निसर्गसिद्ध आणि आध्यात्मिक सत्य समोर ठेवतात.

अभंग क्र. १०

आमुचा तो घाणा त्रिगुण तिळाचा ।
नंदी जोडियला मन पवनाचा ।।१।।
भक्ति हो भावाची लाट टाकियली ।
शांती शिळा ठेवीली विवेकावरी ।।२।।
सुबुध्दीची वढ लावोनी विवेकांस ।
प्रपंच जोखड खांदी घेतीयले ।।३।।
फेरे फिरो दिले जन्मवरी ।
तेल काढियले चैतन्य ते ।।४।।
संतु म्हणे मी हे तेल काढियले ।
म्हणुनी नांव दिल संतु तेली ।।५।।

भावानुवाद : संत साहित्यात लौकिक व्यवसायातील साधनांचे आध्यात्मिक रूपकात रूपांतर करण्याची समृद्ध परंपरा आहे, आणि संत संताजी जगनाडे महाराजांचा 'तेलाचा घाणा' हे त्याचे एक अद्वितीय व परिपूर्ण उदाहरण आहे. रोजच्या उपजीविकेचे साधन असलेल्या घाण्याला त्यांनी थेट आत्मसाधनेची प्रयोगशाळा बनवले.

अभंग क्र. ११

देह क्षेत्र घाणा ऐका त्याच्या खुणा ।
गुदस्थान जाणा उखळ ते ।।१।।
स्वाधिष्टानावरी मन पुरचक्र ।
विदुं दंत चक्र आनु हात ।।२।।
एकविस मनी खांब जो रोविला ।
सुतार तो भला विश्वकर्मा ।।३।।
मनाशी जुपंले फेरे खाऊ दिले ।
तेल हाता आले सुटे मन ।।४।।
संतु म्हणे माझा घाणा हो देहांत ।
चालवि आपोआप पांडुरगं ।।५।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांनी 'देहरूपी घाणा' या संकल्पनेतून शरीर, मन आणि कर्माची जी तात्त्विक रचना उलगडली आहे, ती वारकरी साहित्यातील रूपक परंपरेची एक उत्कृष्ट निर्मिती मानली जाते. घाण्याच्या प्रत्येक घटकाला मानवी शरीराच्या व मनाच्या सूक्ष्म क्रियांची जोड देऊन ते सर्व क्रियांमागचा अंतिम सूत्रधार पांडुरंग कसा आहे, हे स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. १२

निंदक हा घाणा म्हणावा तो जरी ।
विवाहा भितरी फिरे कैसा ।।१।।

ब्राम्हण पुरोहित आणिक ते जोशी ।
भरा आधी घाणा म्हणती सर्वाशी ।।२।।
भरल्यावांचुनी कार्य सिध्दी नाही ।
शोधुनिया पाही संतु म्हणे ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'कर्तव्यनिष्ठा आणि वास्तववादी जीवनदृष्टी' अधोरेखित करतो. अध्यात्म म्हणजे व्यावहारिक जबाबदाऱ्यांकडे दुर्लक्ष करणे किंवा कर्मापासून पळ काढणे नव्हे, तर संसारात राहून आपली कर्तव्ये अत्यंत काटेकोरपणे व प्रामाणिकपणे पार पाडणे होय, हा मोलाचा संदेश यातून मिळतो.

अभंग क्र. १३

निदंक हा घाणा म्हणावा तो जरी ।
शुभ कार्या आधिं भरतात ।।१।।
श्रीकृष्णाचे लग्नी भरीयला घाणा ।
म्हणवेना कोणा निंदक तो ।।२।।
संतु म्हणे म्या तो घाणा भरियला ।
सिध्दीस तो नेला पांडुरंगे ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी परंपरेतील 'मंगलाचरण आणि श्रद्धाधिष्ठित आरंभ' या मूल्याची

प्रतिष्ठापना करतो. कोणत्याही लौकिक वा अलौकिक कार्याचा पाया जर शुद्ध श्रद्धा आणि ईश्वरी अनुसंधानावर रचला असेल, तर त्या कार्यात निर्विघ्नता आणि यश निश्चित लाभते, असा संताजींचा दृढ विश्वास आहे.

अभंग क्र. १४

आणिक तो घाणा कोणता सादर ।
सोहं ब्रम्हध्वनी अनुहात गजर ।।१।।
ब्रह्मांड शिखरी ठोक वाजे ।
दशनाथ होती सर्वांचे ब्रह्मांडी ।।२।।
संतु म्हणे हा तो देवा घराचा घाणा ।
सदगुरु वांचोनी कळेनाच कोणा ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'अनुभूतीसंपन्न ज्ञान आणि सद्गुरुकृपा' या अद्वैत तत्त्वाचा गाभा स्पष्ट करतो. 'सोऽहं' (ते परब्रह्म मीच आहे) हे केवळ उच्चारण्याचे अक्षर नसून, श्वासागणिक घडणारी ती अत्यंत सूक्ष्म आंतरिक अनुभूती आहे, जी सद्गुरूंच्या मार्गदर्शनाशिवाय उमजणे अशक्य आहे.

अभंग क्र. १५

घाण्याचा कर करा पुसलासी मज ।
तरी तुकयाचा गुज सांगू आता ।।१।।
दशनाद होती सर्वांचे ब्रह्मांडी ।
तुझे काय पिँडी वाजताती ।।२।।
संतु म्हणे घाण्याचा करकरा ।
दशनादाचा तो खरा जगा माजी ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांनी घाण्याच्या 'करकर' आवाजाला 'अनाहत नाद' आणि आंतरिक नादब्रह्माशी जोडणे, हा त्यांच्या गूढ व अनुभवाधिष्ठित साहित्यातील अत्यंत विलक्षण विचार आहे. लौकिक कानांना कर्कश किंवा सामान्य वाटणारा घाण्याचा आवाज संताजींच्या आध्यात्मिक श्रवणेंद्रियांना थेट विश्वाच्या मूळ कंपनाशी (नादब्रह्माशी) एकरूप करतो.

अभंग क्र. १६

आशा मनशा तृषा माया पाचरी चारी आणून ।
दुर्गतीचा खील त्यामधी दीला ठोकून ।।१।।
त्याच्या योगे चारी पाचरी आल्या आवळून ।
सरकायासी जागा नाही मुळापासून ।।२।।

संतु म्हणे ह्या घाण्याच्या पाचरी ।
जग भुलव्या नारी खऱ्याच ह्या ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा उपदेश मानवी मनाच्या मानसिक व आध्यात्मिक गुलामगिरीवर नेमके बोट ठेवतो. संसारातील बाह्य परिस्थिती माणसाला जेवढे जखडत नाही, तेवढे माणसाचे स्वतःचे आंतरिक विकार आशा, इच्छा, तृष्णा आणि माया त्याला जन्म-मरणाच्या आणि दु:खाच्या पाशात घट्ट बांधून ठेवतात.

अभंग क्र. १७

भुलविले ह्यांनी भस्मासुर दैत्याशी ।
आणिक नारदाशी त्याच रीती ।।१।।
ब्रह्मदेवा आणि विश्वाही मित्राशी ।
तसेच भुलविले इंद्रा आणि चंद्राशी ।।२।।
संतु म्हणे अशा ह्या घाण्याच्या पाचरी ।
काढाव्या वेगशी देहातुनी ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा इशारा मायेच्या दुर्लंघ्य सामर्थ्यावर आणि माणसाच्या अहंकारावर अत्यंत भेदक प्रकाश टाकतो. अनेकदा माणसाला आपल्या ज्ञानाचा, तपश्चर्येचा किंवा सामर्थ्याचा गर्व होतो; परंतु संताजी महाराज स्पष्ट करतात

की, जोपर्यंत मनात सूक्ष्म वासना आणि तृष्णा शिल्लक आहे, तोपर्यंत मायेचे जाळे कोणालाही सोडत नाही.

अभंग क्र. १८

हरिचंद्रराजाने पाचरी ओळखिल्या ।
हाकलुनि दिल्या घरातुनी ।। १ ।।
अशा ह्या पाचरी ओळखिल्या कोणी ।
गोरोबानी आणि तुकारामजिनी ।।२।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याच्या पाचरी ।
सद्गुरुवांचोनी ओळखिना कोणी ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अत्यंत मूलभूत वास्तवावर बोट ठेवतो: "बंधन ओळखणे, हीच मुक्तीची पहिली पायरी आहे." सामान्यतः माणूस मायेच्या पाशात जखडलेला असूनही स्वतःला स्वतंत्र आणि सुखी मानत असतो. जोपर्यंत रोगाचे निदान होत नाही, तोपर्यंत त्यावर उपचार करता येत नाहीत; तसेच जोपर्यंत मायेचे जाळे ओळखता येत नाही, तोपर्यंत त्यातून सुटका अशक्य असते.

अभंग क्र. १९

पाचरीनी प्रताप दाखविला शंकरा ।
भुलवोनी गेला भिल्लीनीशी ।। १ ।।
विश्वामित्रासी रंभेने कुत्रा बनविला।
मागे मागे नेला घराप्रती ।।२।।
संतु म्हणे अशा घाण्याच्या पाचरी ।
दाखविल्या चारी सद्गुरुजिनी ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अपरिहार्य सत्यावर प्रकाश टाकतो: मायेचे सामर्थ्य आणि सद्गुरुकृपेचे अद्वितीयत्व. माणसाला आपल्या बुद्धीचा, तपाचा किंवा लौकिक पराक्रमाचा कितीही अहंकार असला, तरी सूक्ष्म मोहाचे एक लहानसे जाळेही त्याला सहज अडकवून ठेवू शकते.

अभंग क्र. २०

सद्गुरुवाचोनी दाखविना कोणी ।
संसार मोहनी पडली असे ।। १ ।।
संसार करुनि पाचरी ओळखिल्या ।
उध्दरुनि नेल्या तुकोबाने ।।२।।
संतु म्हणे माझ्या सद्गुरुच्या कृपेने ।
पाचरी बसविल्या घाण्यामाजी ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'सद्गुरूकृपा आणि आत्मजागृती' या तत्त्वाचे मर्म अत्यंत समर्पकपणे स्पष्ट करतो. मायेचे पाश इतके सूक्ष्म आणि मोहक असतात की, माणूस स्वतःहून त्या बंधनांचा वेध घेऊ शकत नाही; तिथे सद्गुरूंचा ज्ञानरूपी स्पर्शच अंतःकरणातील अज्ञानाचा पडदा दूर करू शकतो.

अभंग क्र. २१

मनोभक्तीची करुनी लाठ ।
गुरुकृपेचा बसविला कठ ।।१।।
आगांवरि घेऊनि नेट । दाखवि ।
दाखवि वैकुंठीची वाट ।।२।।
अशी ही संतु तेल्याची लाट ।
कळिकाळाची .... फाट ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी परंपरेतील 'दृढ भक्ती, सद्गुरुकृपा आणि जीवनमुक्ती' या सिद्धांताची फलश्रुती स्पष्ट करतो. मानवी जीवन हे संकटे, प्रतिकूलता आणि दुःखांनी भरलेले आहे; परंतु ज्याच्या अंतःकरणात ईश्वराविषयीची अढळ निष्ठा आणि शिरावर सद्गुरूंचा वरदहस्त असतो, त्याला संसारातील कोणतीही वादळे विचलित करू शकत नाहीत.

अभंग क्र. २२

लाट उचलली जगामधी कोणी ।
मार्कँड ऋषिनी आणि विदुरानी ।।१।।
वाल्मीकानी आणि शवरिनी ।
अर्जुनानी आणिक सुदामानी ।।२।।
लाट उचलली भक्तीची ।
संतु तेल्याचे मुक्तिची ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी परंपरेतील 'भक्तिमार्गाचे सार्वभौमत्व आणि सर्वसमावेशकता' यांचे अत्यंत प्रभावी दर्शन घडवतो. वारकरी संप्रदायाचा मूळ पायाच हा आहे की, ईश्वरप्राप्तीसाठी उच्च कुल, क्लिष्ट योगसाधना, कठोर तप किंवा पांडित्याची अट नसते; तिथे केवळ निखळ, अनन्य भक्तीच जिवाला थेट मुक्तीच्या शिखरावर पोहोचवते.

अभंग क्र. २३

संतु तेलियाचे घाण्याची ती लाट ।
उचलितो कोण देउनिया नेट ।।१।।
नेट तो दिधला लंकेचे रावणे ।
उचलेना तेने कदापिहि ।।२।।

संतु म्हणे माझे घाण्याची ती लाट ।
सुदामा उचली तेव्हांच ती ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांनी तेलाच्या घाण्याच्या रूपकातून मांडलेले हे तत्त्वज्ञान वारकरी संप्रदायातील 'निरहंकार भक्ती' या संकल्पनेचा गाभा स्पष्ट करते. भौतिक ताकद, बुद्धिमत्ता किंवा बाह्य सामर्थ्य हे परमार्थाच्या वाटेवर अनेकदा अहंकाराला जन्म देतात; परंतु जोपर्यंत हा अहंकार पूर्णपणे चक्काचूर होत नाही, तोपर्यंत आत्मिक तेजाचा प्रकाश पडत नाही, हे ते घाण्याच्या क्रियेतून थेट दाखवून देतात.

अभंग क्र. २४

सुदामाशी शक्ति काहीच नव्हती ।
रावणाशी होती पुष्कळच ती ।।१।।
रावणा उचलेना सुदामा उचली ।
मती गुंग झाली रावणाची ।।२।।
संतु तेली म्हणे सद्गुरुवाचोनी ।
लाट ही उचलेना कदाकाळी ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार भौतिक सामर्थ्याचा अहंकार आणि भक्तीचे अगाध सामर्थ्य यांमधील भेद अत्यंत प्रभावी पौराणिक दाखल्यांतून स्पष्ट करतो. बाह्य सत्ता,

संपत्ती किंवा शारीरिक बळ माणसाला क्षणिक विजय मिळवून देऊ शकते; परंतु शाश्वत कल्याण आणि ईश्वराचे सान्निध्य केवळ निर्मळ भक्ती व सद्गुरुकृपेनेच साध्य होते.

अभंग क्र. २५

लाठ माझी माता लाठ माझा पिता ।
लाठी विना कांता विद्रुपची ।।१।।
लाठी हीने मजला दिधली ती लाट ।
चुकवीली वाट जन्ममरणाची ।।२।।
संतु म्हणे उचला घाण्याची ती लाट ।
व्यर्थची खटपट करु नका ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'सर्वभावे शरणागती आणि भक्तीचे अढळ नातं' अत्यंत हृदयस्पर्शी शब्दांत मांडतो. लौकिक संसारात रक्ताची नाती, संपत्ती किंवा प्रतिष्ठा ही अखेर नश्वर आणि मर्यादित स्वरूपाची असतात; मात्र भगवंताची भक्ती हीच जिवाची खरी माता, पिता, सखा आणि अंतिम आधार ठरते.

अभंग क्र. २६

मन मोहाची करुनि खुटी ।
लाठीस ठोकली बळकटी ।।१।।
फिरे गरगरा लाठी भोवताली ।
ध्यान जाईना लाठीवरी ।।२।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याची ती खुटी ।
पहा उठाउठी अगोदर ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे वापरलेले 'मोहाची खुटी उपटून भक्तीत मन रोवणे' हे रूपक वारकरी परंपरेतील मनःसंयम आणि आंतरिक स्थिरतेचे अत्यंत प्रभावी दर्शन घडवते. ग्रामीण व व्यावसायिक जीवनातील अत्यंत साध्या उदाहरणातून ते मनाच्या चंचलतेवर नियंत्रण मिळवण्याचा आणि आत्मचिंतनाचा मार्ग स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. २७

खुटिनें प्रताप कोणास दाखविला ।
दशरथ राजाला आणि नारदाला ।।१।।
दशरथाचा अंत खुंटिनेच केला ।
नारद तो झाला नारदीच ।।२।।

संतु म्हणे अशीहि खुंटी ती मोलाची ।
विश्वाच्या तोलाची एकटीच ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे 'मोह-मायेच्या खुंटीचे सामर्थ्य' स्पष्ट करताना मानवी मनाच्या अत्यंत सूक्ष्म आणि सार्वभौम दुर्बलतेवर अचूक बोट ठेवले आहे. ज्याप्रमाणे जमिनीत खोल रुतलेली खुंटी उपटणे महाकठीण असते, तसेच संसारातील मोह, ममता आणि वासना यांचे बंध इतके घट्ट असतात की, बाह्य सामर्थ्य किंवा तपश्चर्याही त्यांच्यापुढे अनेकदा निष्प्रभ ठरते.

अभंग क्र. २८

खुंटीने खुंटले घाने ते घ्यायाचे ।
मनी नाही आले अगोदर ।।१।।
आता तरी सावध व्हारे लवकरी ।
खुंटीविना घाणा घ्यावयाशी ।।२।।
संतु म्हणे माझे घाणे ते राहू द्या ।
खुंटिशी पाहु द्या अगोदर ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा इशारा साधनेतील 'पूर्वसावधता आणि आत्मजागृती' या मूल्याला अधोरेखित करतो. संसारातील मोहाचे पाश एकदा घट्ट आवळले की त्यातून

सुटणे महाकठीण होते; म्हणूनच संकट दाराशी येण्यापूर्वी किंवा मोहाने घेरण्यापूर्वीच त्याचे स्वरूप ओळखणे, हीच खरी प्रज्ञा आहे.

अभंग क्र. २९

खुंटिने प्रताप कैकईस दाखविला ।
वनवासा राम गेला गादी दिली भरताला ।।१।।
भरतानी त्याग केला पादुकास मान दिला ।
दु:खते होतसे कैकईच्या जिवाला ।।२।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याची ही खुंटी ।
केली तुटा तुटी मायलेका ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे 'रामायण आणि कैकयीच्या मोहाचा' दिलेला दाखला मानवी नातेसंबंधांमधील आसक्ती आणि तिच्या विघातक परिणामांवर अत्यंत मार्मिक प्रकाश टाकतो. नाती ही प्रेमावर आधारलेली असली, तरी जेव्हा त्या प्रेमाची जागा 'स्वार्थ, संकुचित मोह आणि ममता' घेते, तेव्हा तीच नाती कुटुंबाच्या विनाशाला कारणीभूत ठरतात.

अभंग क्र. ३०

अशिया खुंटिला धरु नये हाती ।
करिल ती माती सर्वत्रांची ।।१।।
असेच खुंटिने गोपिचंदन फसविले ।
धातुचे पुतळे जळोनिया गेले ।।२।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याची ही खुटी ।
सद्गुरुवांचोनी सोडविना मिठी ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अत्यंत कठोर वास्तवाकडे अंगुलिनिर्देश करतो: मायेच्या मोहाची मिठी ही केवळ तात्पुरती अडचण नसून संपूर्ण जीवनाची अपरिमित हानी करणारी ठरू शकते. मानवी जन्म हा आत्मोद्धारासाठी मिळालेली एक दुर्मिळ संधी आहे; परंतु मायेच्या फसव्या पाशात अडकून माणूस ही अमूल्य संधी व्यर्थ दवडतो.

अभंग क्र. ३१

मन झोंपेची करुनी शेंडी ।
लाठिच्या ठोकुनि तोंडी ।।१।।
काळ मोडुन टाकिल मुंडी ।
कितीहि आल्या झुंडीच्या झुंडी ।।२।।

सोडविना कोणी सद्गुरु वांचोनी ।
पहा तपासुनि संतु म्हणे ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील तीन अत्यंत बलवान घटकांवर—काळ (मृत्यू/वेळ), संकटे आणि मोह—विजय मिळवण्याचे आध्यात्मिक सूत्र स्पष्ट करतो. या तिन्हींची भीती आणि प्रभाव मानवी मनाला सतत अस्थिर ठेवत असतो; परंतु संताजी महाराज दाखवून देतात की, मनाचा संयम आणि सद्गुरुकृपा या दोन घटकांच्या बळावर या सर्वांवर सहज मात करता येते.

अभंग क्र. ३२

शौंडिच्या नादांने किती ते फसले ।
फसले अवघे जन त्रैलोकींचे ।।१।।
तुका वाणी याने शौंडिशी बांधले ।
कधी नाही भ्याले रात्रंदिन ।।२।।
संतु म्हणे ऐशी शौंडि ती बांधावी ।
जोड ती करावी विठ्ठलाची ।।३।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'दंभमुक्ती आणि आंतरिक भावनिष्ठा' या पायाभूत तत्त्वावर अत्यंत अचूक प्रकाश टाकतो. अध्यात्माच्या क्षेत्रात बाह्य

अवडंबर, कर्मकांडाचा दिखावा किंवा वेशभूषा यांपेक्षा अंतःकरणातील शुद्ध भाव आणि नामाचे अखंड अनुसंधान किती श्रेष्ठ आहे, हे ते अत्यंत साध्या ग्रामीण रूपकातून स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. ३३

आणिक ते शेंडी उभी हो कोणाची ।
नारद मुनिची असेच कीं ।।१।।
जेव्हा कोंठे कांही कळहि मिळेना ।
तेव्हां ती कडाडे आपोआप ।।२।।
संतु म्हणे अशी शेंडी ज्याची आहे ।
शरण त्यांनी जावे सद् गुरूसी ।।३।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार मानवी जीवनातील अपरिहार्य संकटे आणि त्यातून तरून जाण्यासाठी 'सद्गुरुकृपेचे अद्वितीय महत्त्व' अधोरेखित करतो. संकटकाळात माणसाची बुद्धी अनेकदा हतबल होते, निर्णयक्षमता मंदावते आणि चित्त भयाने ग्रासले जाते. अशा कसोटीच्या क्षणी केवळ सद्गुरूंचा आधारच माणसाला योग्य दिशा दाखवू शकतो.

अभंग क्र. ३४

आणिक शेँडीने फसविलेँ कोणा ।
रावणाच्या भावा कुंभकर्णा ।।
कुंभकर्णाशीँ होती झोँप फार ।
तेणेँ तो आहार फार करी ।।
संतु म्हणे शेंडी नसावीँ बा अशी ।
कुळक्षय लाशी आपोआप ।।

भावानुवाद : संताजी जगनाडे महाराजांचा हा उपदेश मानवी मनाच्या तामसिक दोषांवर आणि आत्मिक अधोगतीच्या कारणांवर अत्यंत भेदक प्रहार करतो. परमार्थाच्या वाटेवर केवळ बाह्य संकटेच अडथळा ठरत नाहीत, तर माणसाच्या स्वतःच्या देहातील आणि मनातील दुर्गुण—आळस, प्रमाद (निद्रा) आणि अनिर्बंध अतिरेक—त्याला प्रगतीपासून रोखून विनाशाकडे ढकलतात.

अभंग क्र. ३५

झोँपेँत असतांना दिले दान ।
राजा हरिचंद्राने साडे तीन भार ।।
भार सुवर्ण होईना तेँ पुरे ।
पुरे सर्व देऊन घेतलेँ स्वतःस विकून।।

संतु तेली म्हणे हो म्हणेही झोँप ।
हिचा सर्वाहीँ करा करा कोप।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'राजा हरिश्चंद्राचे उदाहरण' देऊन अज्ञानाची झोप, प्रमाद आणि मोहाच्या भुलभुलैय्याविरुद्ध अत्यंत प्रभावी इशारा दिला आहे. राजा हरिश्चंद्राचे जीवन हे केवळ सत्यनिष्ठेचेच नव्हे, तर संकटांच्या आणि मोहाच्या क्षणीही आत्मजागृती कशी टिकवून ठेवावी, याचा ज्वलंत आदर्श आहे.

अभंग क्र. ३६

मनो सुविचारी करुनि कातर ।
शेँडिस टांगली वर हो शेंडीस टांगली वर।।
लाटिचा आधार तिला फार हो लाठि ।
फिरे गरगरा जोरानेँ हो फिरे गरागरा ।।
मन पवन चाले तोऱ्यानेँ हो मन पवन चालेँ ।
संतु म्हणे हो म्हणे ही कातर हो ।
धरावी ध्यानीँ ध्यानी सर्वाँनी।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'ज्ञानयुक्त भक्ती आणि अष्टांगयोगाचा समन्वय' अत्यंत प्रभावीपणे स्पष्ट करतो. भक्ती म्हणजे केवळ

भावविवशता किंवा आंधळेपण नव्हे, तर ती विवेक आणि मन-प्राणाच्या संयमावर अधिष्ठित असलेली एक अत्यंत सूक्ष्म आंतरिक प्रक्रिया आहे, हे संताजी महाराज अधोरेखित करतात.

अभंग क्र. ३७

कातरिनेँ कातरला दुष्टांचा तो गळा ।
सावत्याचा मळा सांभाळला।।
कातरीने कातरला रावणाचा मळा ।
लंकेचा डोँबाळा तिनेँ केला ।।
संतु म्हणे कातर आणिल जो ध्यानीँ ।
आवडेल तो प्राणी सर्व जगा ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे 'विवेकाची कातरी' हे अत्यंत समर्पक आणि व्यवहारातील रूपक वापरून अंतःकरणशुद्धीची प्रक्रिया स्पष्ट केली आहे. ज्याप्रमाणे शिंपी कापडातील निरुपयोगी, फाटका किंवा नको असलेला भाग कातरीने अचूकपणे कापून टाकतो आणि त्यातून एक सुंदर वस्त्र साकारतो; त्याचप्रमाणे साधकाने विवेकाच्या साहाय्याने मनातील दोष छाटून टाकले पाहिजेत, हा या विचाराचा गाभा आहे.

अभंग क्र. ३८

कातरीनेँ कातरला दु:शासन कौरव ।
आणिक भस्मासुर भस्म केला ।।
आणिक कातर चालली ती कशी ।
अहि महि लंकेशीं बळी दिले ।।
संतु म्हणे कातर ज्याचेँ देहीँ आहे ।
त्याची चक्रपाणी वाट पाहे।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील 'शुद्धीकरण आणि भगवत्कृपेची प्राप्ती' यांमधील कार्यकारणभाव अत्यंत प्रभावीपणे उलगडून दाखवतो. जोपर्यंत अंत:करणातील कचरा बाहेर काढला जात नाही, तोपर्यंत तिथे ईश्वराचे अधिष्ठान स्थिर होऊ शकत नाही; म्हणूनच संताजी महाराज विवेकाच्या कृतीला पांडुरंगाच्या अहेतुक कृपेशी थेट जोडतात.

अभंग क्र. ३९

कातरीधेँ धरियले पांची पांडवाशीँ ।
सोडुनिया दिले लाक्षागृहीँ ।।
आणिक शत्रुध्न भरत धरियला ।
सोडुनियां दिला अश्वमेधीँ ।।

संतु म्हणे कातर ज्यांनी ओळखिली ।
मोडोनिया गेली आपोआप ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अत्यंत सूक्ष्म मानसशास्त्रीय व तात्त्विक नियमावर प्रकाश टाकतो: "मायेचे बंधन सत्य नसून केवळ भ्रामक आहे; त्यामुळे त्याची खरी ओळख पटणे, हाच त्या बंधनाचा अंत ठरतो." अंधारात दोरीला साप समजून निर्माण झालेली भीती केवळ दिव्याचा प्रकाश पडताच जशी नाहीशी होते, तसाच अनुभव मायेच्या कातरीबाबत येतो.

अभंग क्र. ४०

कातर मोडली कोणाचिये हाते ।
तारामती आणि हरिचंद्र मते ।।
तशीच कातर कोणी ते मोडली ।
आनुसया आणि सती सावित्रीनी ।।
संतु म्हणे माझे घाण्याची कातर ।
फिरे निरंतर सर्वा देहीँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अत्यंत मूलभूत आणि क्रांतिकारक सत्यावर बोट ठेवतो: "विवेकाची कातरी ही बाहेरून आणायची कोणतीही गोष्ट

नसून, ती प्रत्येकाच्या अंतर्यामी निसर्गतःच निरंतर कार्यरत असलेली आत्मिक शक्ती आहे." अडचण साधना नसण्यात नाही, तर तिच्या अस्तित्वाची विस्मृती होण्यात आहे; म्हणूनच केवळ तिची जाणीव (स्मरण) जागृत करणे हाच मुक्तीचा खरा मार्ग ठरतो.

अभंग क्र. ४१

मन शांतिची करुनी शिळ ।
तिजवर बसलेँ माझेँ कुळ ।।
तिच जन्म मरणाचे मुळ ।
असेँ माझेँ सांगणे समुळ।।
संतु म्हणे ही शिळ जेथेँ आहे ।
तेथेँ यम पाश उभा राहे ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी तत्त्वज्ञानातील 'संसारबीज आणि मुक्तीची त्रिसूत्री' यांचे अत्यंत मूलभूत विश्लेषण करतो. मानवी देहाला जन्म-मरणाच्या अनंत फेऱ्यांत (चौऱ्यांशी लक्ष योनींत) अडकवून ठेवणारी बाह्य परिस्थिती नसून, माणसाच्या अंतर्मनातील 'आसक्ती' आणि 'अज्ञान' हीच खरी मूळ कारणे आहेत, हे ते स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. ४२

असा यम पाश लागलां कोणाशीँ ।
लागतो सर्वाँशीं शेवटीँ तो ।।
आणिक कोणाशीँ लागला तो पाश ।
मार्कँड ऋषी आणि सत्यवानाशीँ ।।
संतु म्हणे धरा शांती तुम्ही देहीँ ।
नरकाचे डोही जाऊं नका।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा उपदेश मानवी जीवनातील 'मृत्यूचे अटळ सत्य आणि पारमार्थिक पूर्वतयारी' यावर अत्यंत गंभीर व मार्मिक प्रकाश टाकतो. या जगात राजा असो वा रंक, ज्ञानी असो वा अज्ञानी, काळाची टाच आणि मृत्यूचे पाश कोणालाही चुकत नाहीत. या अपरिहार्य वास्तवाची जाणीव करून देत संताजी महाराज साधकाला मृत्यूच्या भयापलीकडे जाऊन जीवन कृतार्थ करण्याचे सूत्र सांगतात.

अभंग क्र. ४३

मार्कँड ऋषीँचेँ गळी पडता पाश ।
केला तेणेँ ध्यास शंकराचा ।।
सत्यवाना गळी पडतांच पाश ।
केला त्याचा नाश सावित्रीने ।।

संतु म्हणे माझ्या घाण्याची ती शिळ ।
देतेँ तिळगुळ यमा हाती।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील 'अभय आणि अनन्य शरणागती' या संकल्पनेचा गाभा स्पष्ट करतो. संकटे आणि मृत्यूचे भय हे मानवी मनाला सर्वात जास्त डळमळीत करणारे घटक आहेत; परंतु संताजी महाराज दाखवून देतात की, ज्याच्या अंत:करणात अढळ भक्ती आणि भगवंतावर नि:शंक श्रद्धा आहे, त्याच्यापुढे काळाचे पाशही निष्प्रभ ठरतात.

अभंग क्र. ४४

क्षमा शांती जया नराचिये देहीँ ।
दुष्ट तया कांही करीत नाही ।।
जरि ही कोणाशीँ राग फार आला ।
तरि तुं धरिरे शांती फार ।।
संतु म्हणे शांती ज्यांनी सोडियली ।
तेथेँ उडी आली यमाजाची ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील 'शांती, क्षमा आणि क्रोधावर नियंत्रण' या सर्वोच्च मूल्यांचे महत्त्व अत्यंत मार्मिकपणे स्पष्ट करतो. क्रोध हा

माणसाचा सर्वात मोठा आंतरिक शत्रू आहे, तर क्षमा आणि शांती हे अशा ढाली आहेत ज्यांच्यापुढे बाह्य दुष्ट प्रवृत्तींचे सर्व वार निष्फळ ठरतात.

अभंग क्र. ४५

आशिच ही शिळा होते कोठैँ कोठैँ ।
अहिल्या आणि गोरोबाचे येथैँ ।।
आणिक कंसाचे दारी होती शिळा ।
आपटि तिजवरी कृष्णाजिचैँ कुळा ।।
संतु म्हणे तुम्ही ध्यानीं धरा शिळा ।
उध्दाराया कुळा आपुलिया ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी वापरलेले 'पाषाण / शिळेचे रूपक' हे वारकरी परंपरेतील भक्ती, निष्ठा आणि नामाच्या अगाध सामर्थ्याचे अत्यंत सुंदर दर्शन घडवते. जड, निर्जीव आणि पाण्यात बुडणाऱ्या शिळेलाही जेव्हा ईश्वराचा, संतांचा किंवा भक्तीचा स्पर्श होतो, तेव्हा ती स्वतः तर तरतेच; पण इतरांनाही तारून नेते, हा या रूपकाचा गाभा आहे.

अभंग क्र. ४६

सुबुध्दिची वढ घेऊन ।
विवेक कातरीस बांधून ।।
मन पावन ओढी जोरानेँ ।
मग तो घाणा चाले मौजेने ।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याची वढ ।
करा वढावढ जन्मवरी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेच्या 'सातत्य आणि आंतरिक सुजाणपणा' या पैलूवर प्रकाश टाकतो. अध्यात्म हा केवळ आयुष्याच्या शेवटी किंवा विशिष्ट प्रसंगी करायचा आचार नसून, ती 'सुबुद्धी, विवेक आणि शुद्ध मनाच्या' बळावर आयुष्यभर अखंडपणे चालणारी एक जीवनशैली आहे, हा या शिकवणुकीचा गाभा आहे.

अभंग क्र. ४७

अशीच ती ओढ कोठेँ ती ओढली ।
देवा आणि दैत्यांनि मिळोनियां ।।
मंथन ते केलेँ सप्त समुद्राचेँ ।
हाता काय आलेँ काळकुट ।।

संतु म्हणे ओढ फार ओढुं नये ।
तुटेल ती पाहे सहजची ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'समुद्रमंथनाचे रूपक' वापरून मानवी जीवनातील अतिरेक, हव्यास आणि असंतुलनावर अत्यंत मार्मिक प्रहार केला आहे. कोणत्याही कार्यात किंवा साधनेत जेव्हा सहजतेची जागा 'अतिरेक' (अति ताणणे किंवा दुराग्रह) घेतो, तेव्हा अमृताऐवजी विष पदरात पडण्याचा धोका कसा निर्माण होतो, हे ते या पौराणिक प्रसंगातून स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. ४८

आणिक ती ओढ पाहिली कोठेँ होती ।
कृष्णाच्या गोकुळी गोपी हाती ।।
घुसळण करी देवकी ती माता ।
लोणी खात होता जगदात्मा ।।
संतु म्हणे माझ्या घाण्याची ती वाढ ।
जन्माची जोड हेची माझी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'श्रीकृष्णाच्या बाललीलांचे रूपक' वापरून वारकरी परंपरेतील 'वात्सल्य आणि माधुर्य भक्ती'चे मर्म अत्यंत भावोत्कट शब्दांत मांडले आहे.

वेदांनाही न कळणारा, योग्यांच्या ध्यानात न सापडणारा अनादि-अनंत परब्रह्म केवळ आणि केवळ 'गोकुळातील निष्कपट, अहैतुक प्रेमामुळे' यशोदेच्या उखळाला बांधला जातो आणि गोपाळांसोबत मातीत लोळतो, हा या चिंतनाचा पाया आहे.

अभंग क्र. ४९

मारुतीस वढ दिली रामचंद्राने ।
तशीच कृष्णाजीनेँ दिली अर्जुनास ।।
कर्णानेँही दिली सारथी शल्यास ।
आणिक ती दिली धर्मानीँ कौरवांस ।।
संतु म्हणे ही वढ जो जाणील ।
तोच कुला उध्दरुनी स्वर्गी नेइल ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे वापरलेले 'वढी' (ओढ/प्रयत्न/साधनेचा ताण) हे रूपक घाण्याच्या कार्यपद्धतीतून आलेले एक अत्यंत सखोल आणि व्यावहारिक पारमार्थिक तत्त्व स्पष्ट करते. घाण्याला जुंपलेला बैल ज्याप्रमाणे योग्य मार्गदर्शनाखाली, योग्य दिशेने आणि आवश्यक त्या ताकदीने (वढीने) फिरतो तेव्हाच त्यातून शुद्ध तेल बाहेर पडते; त्याचप्रमाणे मानवी जीवनाला योग्य मार्गदर्शनाची, अंतःस्थ

आत्मबळाची आणि भक्तीच्या 'वढी'ची (साधनेच्या सातत्यपूर्ण ओढीची) जोड मिळाली, की जीवनाचा खरा उद्धार होतो.

अभंग क्र. ५०

अंगदानीँ वढ दिली रावणाशीँ ।
ऐकेना कोणाशीँ कदाकाळीँ ।।
मागुनि तो आला मारुती हा बळी ।
लंका मग जाळी दशकंठाची ।।
संतु म्हणे वढ आहे अवघड ।
हिशीँ काढा तोड कांही तरी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील 'अहंकार, हट्ट आणि गुरुकृपेचे मार्गदर्शन' यांमधील संघर्षावर अत्यंत मार्मिक बोट ठेवतो. मानवी पतनाची सुरुवात अनेकदा बाह्य संकटांमुळे नव्हे, तर अंतर्मनातील 'मी-पणा' (अहंकार) आणि दुराग्रही हट्टामुळे होते. हा अहंकार जेव्हा माणसाची ग्रहणक्षमता नष्ट करतो, तेव्हा योग्य सल्लाही त्याला विषासारखा वाटू लागतो आणि तो स्वतःच्या हाताने स्वतःचा विनाश ओढवून घेतो.

अभंग क्र. ५१

संसाराचे धरुन जोखड ।
जिजाबाई ह्याच्यासाठी रडे ।।
तुकाचे नावेँ फोडी खडे।
विठ्याशीँ बोटेँ मोडी कडकडे ।।
संतु म्हणे हे जोखड वाईट ।
याचा येवो विट सर्वाँलागीँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे 'संसाराच्या मोहाचे जोखड' हे घाण्याच्या व शेतीच्या परंपरेतील अत्यंत बोलके आणि वास्तववादी रूपक वापरून मानवी अस्वस्थतेचे मूळ उलगडून दाखवले आहे. घाण्याला किंवा नांगराला जुंपलेल्या बैलाच्या मानेवर जसे लाकडी जोखड ठेवले जाते आणि त्या ओझ्याखाली तो दिवसभर एकाच वर्तुळात फेऱ्या मारत राहतो, तसेच संसारातील मोहाचे आणि आसक्तीचे अदृश्य जोखड मानवी मनाला अखंड फेऱ्यांत अडकवून ठेवते.

अभंग क्र. ५२

नको नको जोखड म्हणे तुकावाणी ।
जिजाबाई राणी हानी मारी ।।
म्हणे कैसेँ तुला लागलेँ हे वेड ।

संसारात जोड करि कांही ।।
संतु म्हणे असेँ आहे हेँ जोखड ।
करा कांही जोड देवाजाची ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'प्रपंचात परमार्थ' आणि 'अनासक्त कर्मयोग' या संकल्पनेचा सर्वोच्च आदर्श स्पष्ट करतो. संताजी महाराज कधीही संसाराचा त्याग करून अरण्यात जाण्याचा उपदेश करत नाहीत; तर संसारात राहूनही मोहाच्या जोखडाखाली न चिरडता जगण्याची एक अत्यंत सुंदर आध्यात्मिक कला ते शिकवतात.

अभंग क्र. ५३

प्रपंचाचे घेऊनि जोखड ।
युवतिच्या करि पुढेँ पुढेँ ।।
देवाची करिना कधी जोड ।
हींव भरी झालाशीँ बिनतोड ।।
संतुबा म्हणे हे जोखड ।
ह्यांस पाहतां संत रडे ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील एका अत्यंत महत्त्वाच्या धोक्याकडे अंगुलिनिर्देश

करतो: 'साधनालाच साध्य मानण्याचा भ्रम आणि मूळ नात्याचा विसर.' प्रपंच हे मानवी जीवनाचे केवळ एक तात्पुरते साधन आहे; परंतु माणूस जेव्हा त्या प्रपंचाच्या मोहात आकंठ बुडून जातो, तेव्हा तो जगताचा खरा आधार असलेल्या जगन्नियंत्याशीच नाते तोडून बसतो.

अभंग क्र. ५४

नको ते जोखड म्हणे गोरा कुंभार ।
रोहिदास चांभार तेचि म्हणे ।।
नरहरी सोनार चोखा मेळा म्हणे ।
आमुचिही मनेँ बिघडविलीँ ।।
संतु तेली म्हणे घाण्याचे जोखड ।
आहे फार जड जगामाजी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा उपदेश 'संसाराचे वास्तव आणि अंत:करणातील अनासक्ती' यांचे अत्यंत समतोल सूत्र समोर ठेवतो. संसाराला त्यांनी 'जड जोखड' म्हटले आहे, कारण संसारातील कर्तव्ये, चिंता आणि नात्यांचे पाश माणसाच्या खांद्यावर इतके जड होतात की आत्मिक उन्नतीसाठी मान वर करणेही त्याला कठीण होऊन बसते.

अभंग क्र. ५५

जोखडानी फसविलेँ नारद मुनिशीँ ।
आणिक वाल्मीकासी फसविलेँ ।।
फसविलेँ आणिक कैकेयी मातेशी ।
मंथरा दासीसी त्याच वेळीँ ।।
संतु म्हणे तुम्ही फसुं नका यांस ।
सदगुरुची कास धरा वेँगीँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी नारद मुनी, महर्षी वाल्मीकी आणि राणी कैकयी या तीन अत्यंत भिन्न प्रवृत्तींच्या पौराणिक व्यक्तिरेखांचे दाखले देऊन मायेच्या सर्वव्यापी आणि दुर्धर प्रभावाचे विश्लेषण केले आहे. ब्रह्मर्षी, सिद्ध कवी किंवा राजवैभवात लोळणारी राज्ञी—कोणीही असो, मायेचे जोखड जेव्हा मानवी बुद्धीवर पडते, तेव्हा मोठमोठ्यांचे विवेक कसे झाकोळले जातात, याचा हा अत्यंत प्रभावी इशारा आहे.

अभंग क्र. ५६

मन मत्सराचा धरुनि हात ।
बसविला विवेक कातरीचे आंत ।।
तरी आकळेना बहुत याची मात ।

पाडली तीन भोकँ मस्तकांत ।।
संतु म्हणे हा मोठा बोका ।
मस्तकी बाहुली ठोक ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधनेतील 'आंतरिक अंधार आणि आत्मिक दृष्टी' यावर अत्यंत मार्मिक बोट ठेवतो. मानवी बुद्धी कितीही कुशाग्र असली, तरी अंत:करणात जर मत्सर (हेवा) आणि अज्ञान ठाण मांडून बसले असतील, तर डोळे असूनही माणसाला आंधळेपणा येतो आणि प्रत्यक्ष समोर असलेले सत्यही दिसत नाही.

अभंग क्र. ५७

मत्सर धरियला जगांमध्यँ कोणी ।
सत्यभामा रुक्मिणी ।।
भांडण ते केलँ कृष्ण या देवासी ।
फुल पारिजातक मिळवावयासी ।।
संतु म्हणे हा मत्सर ।
जगामध्यँ महा चोर जगामध्यँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी सत्यभामा आणि रुक्मिणी यांच्या नात्यातील प्रसंगाचा दाखला देऊन मत्सराचे अत्यंत सूक्ष्म आणि विघातक स्वरूप उलगडले आहे. मत्सर हा

केवळ दोन व्यक्तींमधील वाद निर्माण करत नाही, तर तो अंत:करणातील सर्व पूर्वपुण्याई आणि सात्विक सद्गुणांवर दरोडा घालणारा 'आंतरिक चोर' कसा ठरतो, याचे हे अत्यंत मार्मिक विश्लेषण आहे.

अभंग क्र. ५८

आणिक मत्सर धरियला कोणी ।
सुमित्रा आणि कैकेयीनेँ ।।
भांडण तेँ केलेँ राजा दशरथाशीं ।
गादी भरताशी मिळावया ।।
संतु म्हणे हा मत्सर ।
तुकोबाचे घरचा केर।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'राणी कैकेयीचे उदाहरण' देऊन मत्सराच्या आणि अवाजवी स्वार्थाच्या विदारक परिणामांचे अत्यंत भेदक विश्लेषण केले आहे. तसेच, त्यांनी मत्सराला 'मनातील केर (कचरा)' असे संबोधून अंत:करणशुद्धीची गरज सहज आणि व्यवहारी भाषेत पटवून दिली आहे.

अभंग क्र. ५९

आणिक तो हात पाहिला कोठेँ ।
सुलोचना अंगणीँ पडियला ।।
हातानी त्या लिहीला सकळ समाचार ।
उडविला जो कहर लंकेवरी ।।
संतु म्हणे असा हात तो हुशार ।
केला जार जार सुमित्रानेँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'मेघनादाचा (इंद्रजिताचा) तुटलेला हात सुलोचनाच्या अंगणात पडणे' या रामायणातील अत्यंत थरारक आणि करुण प्रसंगाचा दाखला देऊन अहंकार, मत्सर आणि अधर्माच्या अंतिम विदारक परिणामांचे दर्शन घडवले आहे.

अभंग क्र. ६०

आणिक तो हात पाहिला कोठेँ ।
गौरोबाचे येथेँ मंदिरात ।।
गौरोबानेँ हात तोडुनि घेतले ।
पुन्हां मग दिले विठ्ठलानेँ ।।
संतु म्हणे असा आहे हो हा हात ।
त्याची गेली मात त्रैलोकांत ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'संत गोरोबा कुंभारांचे जीवनचरित्र आणि हात परत मिळण्याचा प्रसंग' या रूपकातून भक्तीतील परमोच्च तल्लीनता, पश्चात्तापाची तीव्रता आणि ईश्वराच्या अगाध कृपाशक्तीचे अत्यंत हृदयस्पर्शी दर्शन घडवले आहे.

अभंग क्र. ६१

औट हाताचे बाहुले करुन ।
घाण्या भोँवती फिरे पाहुन ।।
प्रपंच जोखड शिरीँ घेऊन ।
चाले मन पवन आनंदाचे ।।
संतु म्हणे हेँ बाहुले ।
जन्मवरी करी हुल हुल ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'संसाररूपी घाणा' आणि 'कळसूत्री बाहुले' या दोन अत्यंत जिवंत रूपकांचा मिलाफ करून मानवी पराधीनतेचे आणि व्यर्थ धावपळीचे अत्यंत विदारक चित्र उभे केले आहे. स्वतः तेली समाजातील कर्मयोगी संत असल्याने घाण्याचे वास्तव त्यांनी अगदी जवळून अनुभवले होते; म्हणूनच संसारातील या चक्राकार फेऱ्यांची व्यथा ते अत्यंत प्रभावीपणे मांडतात..

अभंग क्र. ६२

अशीँ हीँ बाहुलीँ नाचवी पांडुरंग ।
जगांत जन्मासी घालुनियां ।।
केव्हा केव्हां म्हणे जन्माशीँ येतांच ।
आखेर बैमानी झालेच ते ।।
संतु म्हणे माझा विठ्ठल तूं सखा ।
आम्हां जन्मासीँ घालुं नका ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'अनन्य शरणागती आणि करुणरसयुक्त आर्तता' यांचे परमोच्च रूप प्रकट करतो. जेव्हा जीवाला स्वतःच्या अगतिकतेचे आणि ईश्वराच्या सर्वसमर्थ मायेचे पूर्ण भान येते, तेव्हा त्याच्या मुखातून अशी उत्कट आणि हक्काची प्रार्थना बाहेर पडते.

अभंग क्र. ६३

जन्मोनियां इहलोकीँ काय केलेँ ।
पुष्कळच ते धन मिळविलेँ ।।
आणिक मिळविलेँ वतनवाडिशीँ ।
रांडा आणि पोरां आवघ्याशीँ ।।

संतु म्हणी तुम्हीँ मागेँ ते सरावेँ ।
मरावेँ परी किर्तीरूपे उरावेँ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार मानवी जीवनातील 'नश्वर संपत्ती आणि शाश्वत कीर्ती' यामधील भेदावर अत्यंत मार्मिक प्रकाश टाकतो. माणूस आयुष्यभर ज्या गोष्टी मिळवण्यासाठी रात्रंदिवस धावपळ करतो, त्या भौतिक गोष्टींची खरी किंमत मृत्यूच्या उंबरठ्यावर कशी शून्य ठरते आणि केवळ 'सत्कर्म व पारमार्थिक कीर्ती' हीच कशी चिरंतन टिकून राहते, हे या शिकवणुकीचे मर्म आहे.

अभंग क्र. ६४

तुझिया सांगातीँ येते कांही कांही ।
कोणी येत नाहीँ बाप आणि माई ।।
सोयरा न येतोँ बंधू ही येईना ।।
येईना रांडा पोरेँ अंतकाळी ।।
संतु तेली म्हणे उरलिया वेळीँ ।
आठवा वनमाळी रात्रंदिन।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार मानवी अस्तित्वाचे सर्वात उघडे आणि कटू सत्य समोर मांडणारा आहे: 'महाप्रयाणाची एकाकी वाट आणि नामाची अखंड सोबत.' संसारात वावरताना ज्या नात्यांच्या आणि संपत्तीच्या गोतावळ्यात

माणूस स्वतःला सुरक्षित मानतो, ती सर्व सुरक्षितता मृत्यूच्या एका क्षणात कशी निरुपयोगी ठरते, याचे हे परखड दर्शन आहे.

अभंग क्र. ६५

संसाराकरितां जन्म वायां गेला ।
काळ न्याया आला आवचित् ।।
सोडी सोडी यमा मज क्षणभरी ।
घरातील ठेवा दाखवूं दे।।
संतु म्हणे यम कसा तो सोडील ।
नाडील आवघ्यासीँ सावध व्हारे।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार मानवी जीवनातील 'काळाची अपरिहार्यता आणि भौतिक संपत्तीची हतबलता' यावर अत्यंत परखड भाष्य करतो. मनुष्य संसारातील लाभ-तोटा, प्रतिष्ठा आणि धनाची साठवणूक करण्यात संपूर्ण आयुष्य खर्च करतो; परंतु जेव्हा काळाचा अचानक घाव पडतो, तेव्हा जगातील कोणतीही ताकद किंवा धनदौलत यमाच्या पाशातून सुटका करू शकत नाही, हा या शिकवणुकीचा केंद्रबिंदू आहे.

अभंग क्र. ६६

सावध व्हारे माझ्या जातीच्या तेल्यानोँ।
आवघ्या जनानोँ सावध व्हारे ।।
काळाचिये उडी पडेल बा जेव्हां।
सोडविना तेव्हां माय बाप।।
संतु तेली म्हणे सावध कोण झाला ।
देहासहित गेला तुकावाणी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा इशारा मानवी मनाला गाढ अज्ञानातून जागे करणारा 'आध्यात्मिक सावधानतेचा गजर' आहे. संसारात वावरताना मनुष्य ज्या कौटुंबिक कवचाला आपले अभेद्य संरक्षक मानतो, ते कवच काळाच्या घावापुढे कसे निष्प्रभ ठरते आणि केवळ 'भगवंताचे स्मरण, भक्ती व सत्कर्म' हेच कसे जीवाचे खरे संरक्षक बनतात, याचे हे अत्यंत सखोल आणि वास्तववादी विश्लेषण आहे.

अभंग क्र. ६७

मन पवनाच्या करूनि नंदी।
पाहूनि संसारामधीँ संधीँ ।।
जोखड घेऊनियां खांदी।
भ्रमाची झांपडी बांधी ।।

संतु तेली म्हणे हा नंदी।
करितो सर्व जगाची चांदी।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी येथे 'मन आणि वासना यांना नंदी (बैल) बनवणे' आणि 'प्रपंचाचे जोखड वाहणे' या रूपकातून मानवी मनाच्या अंतर्विरोधाचे आणि पराधीनतेचे अत्यंत भेदक विश्लेषण केले आहे. एरवी नंदी किंवा बैल हा ओझे वाहणारा असतो; परंतु जेव्हा माणूस स्वतःच्याच मन आणि वासनांना मोकाट सोडतो, तेव्हा तो स्वतःच त्या बैलासारखा बनून संसाराचे अवजड जोखड आपल्या खांद्यावर ओढत राहतो.

अभंग क्र. ६८

मन हेँ ओढाळ गुरु फार आहे।
परधन पर कामिनीकडे धांवेँ ।।
असेच हे मन राहिना हो स्थिर।
नेहमीँ हुरहुर लागली असे।।
संतु म्हणे मन करा तुम्हीँ स्थिर।
राऊळा आंगणीँ जाऊनियां।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी मानवी पतनाच्या मुळाशी असणाऱ्या 'मनाची चंचलता, परधन-परस्त्रीची अभिलाषा आणि विषयवासना' या त्रिविध मोहावर अत्यंत परखड आणि कठोर भाष्य केले आहे. मन हे सर्व कर्मांचे आणि वासनांचे

उगमस्थान आहे; ते जोपर्यंत बहिर्मुख आणि विषयासक्त असते, तोपर्यंत माणसाला आत्मिक शांतता किंवा शाश्वत समाधानाचा एक कणही प्राप्त होऊ शकत नाही, हा या शिकवणुकीचा केंद्रबिंदू आहे.

अभंग क्र. ६९

मनाला तो बोध रामदासांनेँ केला ।
उपदेश दिला जगामाजीँ ।।
चंचल हेँ मन धांवेँ सैरावैरा।
यानाच मातेरा केला देहाचा ।।
संतु म्हणे मन लावा देवावरी।
विठ्ठल विटेवरी उभा असे।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार मानवी दुःखाचे मूळ कारण असलेल्या 'मनाचा बहिर्मुख स्वभाव आणि त्याचे आंतरिक स्थिरीकरण' यावर प्रकाश टाकतो. संताजी महाराज स्पष्ट करतात की, मानवी जीवनातील खरी अस्थिरता बाह्य परिस्थितीमुळे किंवा गरिबीमुळे येत नाही, तर ती अनियंत्रित मनाच्या सैरावैरा धावण्यामुळे निर्माण होते.

अभंग क्र. ७०

आम्ही तो ऐकतो संतुचा उपदेश।
आमुचा उद्देश घराकडे ।।
हालवितो माना ऐकुनियां खुणा।
विसरलोँ जाणा घरीँ जाता ।।
संतु म्हणे तुम्हा सांगतोँ मी वेळीँ।
आयत्या वेळीँ कांही होणेँ नाहीँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार साधकाच्या प्रवासातील सर्वात मोठ्या प्रमादावर—'उपदेशाचा तात्कालिक प्रभाव आणि संसाराच्या मोहामुळे पडणारा विसर' यावर अत्यंत परखड आणि मार्मिक बोट ठेवतो. संतांचे विचार ऐकताना मनाला तात्पुरते वैराग्य वाटते; परंतु संसाराच्या गर्दीत शिरताच माणूस पुन्हा त्या नश्वर मोहात गुरफटतो आणि आयुष्याचे अंतिम ध्येय हरवून बसतो, हा या शिकवणुकीचा गाभा आहे.

अभंग क्र. ७१

पवन तो नंदी असे शंकराचा ।
आणीक बळीचा शेतकिचा ।।
नंदीनेँ घेतला सर्वाँचा तो भार ।

कळेना तो पार कोणासही।।
संतु म्हणे नंदी मारील हो तुम्हां ।
दर्शनाशीँ न जातां शंकराच्या।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'शंकराचा नंदी' या धार्मिक व सांस्कृतिक प्रतीकाचा अत्यंत विलक्षण आणि सखोल वापर करून संसारी जीवाच्या दशेचे आणि त्याच्या अंतिम ध्येयाचे दर्शन घडवले आहे. सामान्यतः नंदीकडे केवळ एक भार वाहणारा पशू म्हणून पाहिले जाते; परंतु संताजी महाराज त्या रूपामागचे आध्यात्मिक मर्म उलगडून दाखवत मानवी जीवनाच्या सार्थकीकरणाची दिशा स्पष्ट करतात.

अभंग क्र. ७२

घेऊनिया घाणा तेल काढियले ।
गिऱ्हाइक संत मंडळीचे आले ।।
कसे देतां तेल सांगावे संताजी ।
तुम्ही काय घेता घेणार तो तुका ।।
संतु म्हणे तेल जो कोणी घेईल ।
कानीँ तेँ फुंकिल बाबाजी महाराज ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी आपल्या पारंपारिक तेली व्यवसायातील 'घाण्यातून निघणारे तेल' आणि

'गिऱ्हाईक' या दैनंदिन व्यवहारातील संकल्पनांचे रूपांतर एका अत्यंत उत्तुंग आणि अलौकिक आध्यात्मिक रूपकात केले आहे. लौकिक घाण्यातून निघणारे तेल शरीराची किंवा दिव्याची गरज भागवते; परंतु संताजींच्या आध्यात्मिक घाण्यातून गाळले जाणारे तेल हे मानवी आत्म्याला उजळवणारे 'भक्ती, ज्ञान आणि सद्गुरूंच्या उपदेशाचे अमृत' ठरते.

अभंग क्र. ७३

संतु म्हणे तेल आणीक कोण घेतो ।
तुका वाणी येतो घ्यावयास ।।
घाला तुम्हीँ तेल आवघ्याच नळ्यांत ।
गळ्यांत जो आहे त्यांतही घाला ।।
संतु म्हणे तेल घालुनि उरले ।
मोल त्याचे दिलेँ पांडुरंगे ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'घाण्यातील भक्तीचे तेल' आणि 'जगद्गुरू संत तुकाराम महाराजांचे ग्राहकत्व' या रूपकातून आध्यात्मिक देवाणघेवाण, गुरु-शिष्य परंपरा आणि संतांच्या वैश्विक औदार्याचे अत्यंत हृदयस्पर्शी दर्शन घडवले आहे. संताजी महाराज हे स्वतः तुकोबांचे अत्यंत विश्वासू, निष्ठावंत शिष्य आणि त्यांच्या अमृतमय अभंगांचे निष्काम लेखनिक होते.

त्यामुळे या अभंगातील भावाला एक आगळीवेगळी ऐतिहासिक आणि आंतरिक अनुभूती लाभलेली आहे.

अभंग क्र. ७४

आणीक हे तेल घेतलेँ कोणी ।
निवृत्ती ज्ञानेबांनी आणि सोपानानी ।।
मुक्ताबाईनी आणि एकनाथजिनी ।
तेल हे घेतलेँ नामदेवाजिनी ।।
संतु म्हणे तेल कोणी जो घेईल ।
दुकाना येईल विठलाच्या ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'भक्ती, ज्ञान आणि उपदेशाचे तेल' या रूपकाद्वारे वारकरी संप्रदायातील संतपरंपरा आणि मोक्षमार्गाचे अत्यंत तेजस्वी सूत्र मांडले आहे. घाण्यातून निघणारे हे सात्विक तेल केवळ एका व्यक्तीपुरते किंवा विशिष्ट काळापुरते मर्यादित नसून, ते संपूर्ण मानवजातीला अज्ञानाच्या अंधारातून थेट विठ्ठलचरणांपर्यंत पोहोचवणारे 'भवतारक साधन' आहे.

अभंग क्र. ७५

आणिक तेँ तेल घेतलेँ कोणी ।
गो-या कुंभारानीँ चोख्या महारानीँ ।।
तसेच घेतले नरहरी सोनारानीँ ।
कबीरानीँ आणि रोहिदास चांभारानीँ।।
संतु तेली म्हणे घ्याहो तुम्ही तेल ।
त्याचे तुम्हां मोल देईल पांडुरंग ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'भक्ती, ज्ञान आणि उपदेशाचे तेल' या रूपकाचा विस्तार करत वारकरी संप्रदायातील अलौकिक 'समतावादी संतमेळा' या अभंगातून साकार केला आहे. गोरा कुंभार, चोखोबा, नरहरी सोनार, कबीर आणि रोहिदास या विविध जाति-पंथांतील संतांची नावे घेऊन संताजी महाराज हेच सिद्ध करतात की, हे आध्यात्मिक धन कोणत्याही विशिष्ट वर्गाची किंवा जातीची मक्तेदारी नसून, ते सकल मानवजातीला कवेत घेणारे वैश्विक अमृत आहे.

अभंग क्र. ७६

आणिक तेँ तेल घेतलेँ कोणी ।
सांवतामाळी यांनी आणि विदुरानीँ ।।
तसेच हे तेल घेते जनाबाई ।

मार्गें पुढें पाही कान्हुपात्रा ।।
संतु तेली म्हणे तेल आवघें झालें ।
पुष्कळ तें नेलें तुकोबानें ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'भक्ती, नामस्मरण आणि संतांचा उपदेश यांचे प्रतीक असलेले तेल' या रूपकाद्वारे भागवत धर्मातील अनन्य शरणागती आणि भक्तिमार्गाची वैश्विक व्यापकता अत्यंत प्रभावीपणे मांडली आहे. सांवता माळी, विदुर, संत जनाबाई, संत कान्होपात्रा आणि साक्षात जगद्गुरू संत तुकाराम महाराज यांसारख्या विविध स्तरांतील व काळांतील भक्तांचा दाखला देऊन संताजी महाराज हेच सिद्ध करतात की, हे भक्तीचे अमूल्य धन बाह्य कुळ, लिंग, सामाजिक प्रतिष्ठा किंवा साधनांचा आव पाहत नाही; तर ते केवळ अंतःकरणातील निष्कपट प्रेमाने स्वीकारायचे असते.

अभंग क्र. ७७

संतु म्हणे मी जें सांगितलें तुम्हा ।
आपलें कृपेनें फळ दिलें आम्हा ।।
नाहीं तरी आम्हां कैचे ज्ञान कांही ।
मुळींच तें नाहीं पाठांतर ।।

संतु म्हणे कांहीँ सांगितलेँ नाही ।
पांडुरंग पायीँ धरियलेँ ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांचा हा विचार वारकरी संप्रदायातील 'परम निरहंकार, दास्यभाव आणि भगवत्कृपेची महती' यांचे अत्यंत उत्कट दर्शन घडवतो. घाण्यातून तेल काढताना मिळालेले ज्ञानाचे आणि भक्तीचे सार स्वतःच्या बुद्धीचे किंवा कर्तृत्वाचे फळ न मानता, ते सर्वस्वी 'पांडुरंगाची कृपा' मानणे, हे संताजींच्या आध्यात्मिक परिपक्वतेचे सर्वोच्च लक्षण आहे.

अभंग क्र. ७८

मारवाडी मारवाडचा,
गुजर गुजराथेचा।
कानाडी कानड्याचा,
मुसलमान तो दिल्लीचा ।।
मराठी महाराष्ट्राचा ।
कोँकणी कोकणचा ।।
संतु तुका या देशीचा ।
वाणी होय की तो साचा ।।

संतु म्हणे वाणी तुका ।
विठल चरनीँ वाहु बुका ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'तुकोबांच्या वाणीची वैश्विकता आणि तिचे विठ्ठलचरणी समर्पण' या विचारातून प्रांतीय, भाषिक व सांस्कृतिक मर्यादा ओलांडणाऱ्या एका शाश्वत तत्त्वाचे दर्शन घडवले आहे. सामान्यतः माणसाची ओळख त्याच्या भूगोलाने, भाषेने किंवा जाती-परंपरेने सीमित असते; परंतु संताजी महाराज दाखवून देतात की, जगद्गुरू संत तुकाराम महाराजांची वाणी ही अशा कोणत्याही संकुचित परिघात बंदिस्त नसून ती सकळ जीवांचे कल्याण करणारी विश्ववाणी आहे.

अभंग क्र. ७९

देवासीँ अवतार भक्तांसीँ संसार।
दोहींचा विचार एकपणेँ ।।
भक्ताशी सोहळे देवाचिये आंगे।
देव त्यांच्या संगे सुख भोगी ।।
देवेँ भक्तारूप दिलासे आकार।
भक्ती त्याचा परिवार वाणिला ।।
एक आंगीँ दोन्हीँ झालीँ हीँ निर्माण ।

देव भक्तपण स्वामी सेवा ।।
संतु म्हणे येथेँ नाहीँ भिन्न भाव ।
भक्त तोचि देव देव भक्त ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'देव आणि भक्त यांचे अद्वैत नाते' या विचारातून वारकरी संप्रदायातील सर्वोच्च आध्यात्मिक अनुभूती—'भक्त आणि भगवंताची एकरूपता'—अत्यंत उत्कटतेने मांडली आहे. सामान्यतः द्वैतात देव पूजनीय आणि भक्त सेवक मानला जातो; परंतु संताजी महाराज स्पष्ट करतात की, जेव्हा भक्ती पराकोटीला पोहोचते, तेव्हा पूज्य-पूजक हा भेद पूर्णपणे गळून पडतो आणि केवळ एकसंध प्रेमतत्त्व शिल्लक राहते.

अभंग क्र. ८०

दोघे सारिखे सारिखे विश्वनाथ विठल सखे ।
एक उभा राऊळा आंगणीँ ।।
एक घाना बैसे जाऊनि ।
एक जपे जप माळ,एक वाजवितो टाळ ।।
एका आंगा लाविले गंध ।
एका अंगा येई सुगंध ।।
एक वाजवितो विणा ।

एक दाखवितो खुणा ।।
एक म्हणतो अभंग ।
एक म्हणे पांडुरंग ।।
संतु म्हणे एक जींव ।
दोहोँ कुडी दिला ठाव ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'मंदिरातील विठ्ठल आणि अंगणातला भक्त' या दृश्य रूपकातून देव आणि भक्त यांच्यातील 'अद्वैत एकात्मतेचे' अत्यंत तरल आणि गूढ तत्त्वज्ञान उलगडून दाखवले आहे. वरकरणी पाहता देव गाभाऱ्यात विटेवर समचरण दृष्टी ठेवून उभा आहे आणि भक्त महाद्वारात टाळ-मृदुंगाच्या गजरात भजन-कीर्तन व सेवा करत आहे; परंतु संताजी महाराज या बाह्य अंतरापलीकडचे मूळ सत्य प्रकट करतात—जरी देह दोन दिसत असले, तरी दोघांचा 'जीव' (प्राण आणि चैतन्य) मात्र एकच आहे.

अभंग क्र. ८१

एक कुडी वोष्णवाची ।
एक कुडी ती स्नेहाची ।।
एका कुडी घातलेँ शिट ।
एक कुडी दिसे तेलकट ।।

एके कुडी घातली माळा ।
एकीचा रंग दिसे सावळा ।।
संतु म्हणे कुडी टोपन ।
हिचे करूं नका जोपन ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'देहाचा बाह्य देखावा विरुद्ध अंतःकरणातील शुद्ध भक्ती' या द्वंद्वावर बोट ठेवून वारकरी संप्रदायातील सर्वात क्रांतिकारी आणि मूलगामी सत्य मांडले आहे. संसारात आणि तथाकथित धार्मिक व्यवहारात वावरताना समाज माणसाचे मूल्य त्याच्या वस्त्रांवरून, रूपावरून, कुळावरून किंवा बाह्य अवडंबरावरून ठरवतो; परंतु संताजी महाराज या भ्रामक दृष्टिकोनाचा पूर्ण फोलपणा उघड करतात.

अभंग क्र. ८२

आमचीँ तीँ रूपेँ दिसतात दोन ।
परि पाहीँ मन सारखेच ।।
नावाच्या अक्षरांची करितां ताडातोडी ।
परि तेही जोडी होय पून्हां ।।
संतु म्हणे ह्याचे कारण तेँ कांही ।
शोधुनियां पाहीँ ग्रंथांतरी ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'नामरूपांचे बाह्य वैविध्य आणि अंतःकरणातील अद्वैत तत्त्व' या विचारातून तत्त्वज्ञान आणि साधनामार्गाची एक अत्यंत परिपक्व दृष्टी दिली आहे. सामान्य मानवी डोळ्यांना जगातील भेद, व्यक्ती-व्यक्तींमधील वेगळेपण आणि देव-भक्ताचे स्वतंत्र अस्तित्वच ठळकपणे दिसते; परंतु संताजी महाराज स्पष्ट करतात की, ही बाह्य नामरूपे केवळ उपाधी आहेत—त्यामागे धडधडणारे चैतन्य, भाव आणि सत्य हे मुळात एकच आहे.

अभंग क्र. ८३

आम्ही तौं आहौंत या देशीचे वाणी ।
आम्ही तो विकितो तेल सौदा दोन्हीं ।।
तुका विकी सौदा आणिक मिरची ।
संतु विकी तेल लागुनि चुरशी ।।
तेल सौदा अवघा झाला संतु म्हणे।
तुकयाशी खुण पटली असे ।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'संताजींचे तेल आणि तुकोबांची मिरची' या रूपकातून लौकिक हाट-बाजारातील खरेदी-विक्रीच्या व्यवहाराचे रूपांतर 'परमार्थातील सर्वोच्च देवाणघेवाण आणि अद्वैत भावाचा सौदा' यात केले आहे. संताजी

महाराज हे व्यवसायाने तेली (तेल विकणारे) आणि जगद्गुरू संत तुकाराम महाराज हे वाणी (किराणा-मिरची विकणारे) होते. स्वतःच्या पारंपरिक उपजीविकेच्या साधनांना आध्यात्मिक अधिष्ठान देऊन त्यांनी मांडलेला हा विचार मराठी संतपरंपरेतील सर्वात आगळावेगळा आणि रसमय संवाद मानला जातो.

अभंग क्र. ८४

धन्य धन्य संतु होशिल तूं जाण ।
तुजलागी ज्ञान फार आहे ।।
व्यर्थ तुझी निंदा करिताती लोक।
मजलागी देख कळो आलेँ ।।
ज्ञानाचा सागर होशील तूं योगी।
नेणती हेँ जगीँ मूढ जन ।।
तुका म्हणे बोल अंतरीचे ज्ञान।
ऐकतां वचन गोड लागे ।।

भावानुवाद : संत जगद्गुरू तुकाराम महाराजांनी संत संताजी जगनाडे महाराजांच्या अंतरीचे ज्ञान, अढळ संतत्व आणि जननिंदेच्या पलीकडची भक्ती यांची केलेली प्रशंसा म्हणजे गुरु-शिष्याच्या पवित्र नात्यातील परमोच्च गौरव आहे. तत्कालीन विषम, कर्मठ आणि बाह्य अवडंबराला भुलणाऱ्या समाजाने एका

तेली संताच्या अधिकारावर शंका घेणे किंवा निंदा करणे स्वाभाविक होते; परंतु तुकोबांनी संताजींच्या अंतःकरणातील आत्मज्ञानाची खरी ओळख जगासमोर अत्यंत ठामपणे मांडली.

अभंग क्र. ८५

जन्म व्यर्थ जातो हा घाणा नेणता ।
काय तुज आता सांगू वर्म ।।
किँचित तो अर्थ जरी भरे मना।
मग त्याच्या ज्ञाना पार काय ।।
यमाच्या घरची जाचनी चुकली।
मूळ भेदी खोली उंच पहा ।।
संतु म्हणे मी तोँ देहीँच पाहीलेँ।
पुढील चुकविलेँ गर्भवास।।

भावानुवाद : संत संताजी जगनाडे महाराजांनी 'मानवी जन्माचे मूळ प्रयोजन, संतांच्या उपदेशाचे आचरण आणि गर्भवासाच्या दुःखातून मुक्ती' यावर भाष्य करून साधनेचे अंतिम फलित अत्यंत सुस्पष्ट शब्दांत मांडले आहे. चौऱ्यांशी लक्ष योनींच्या दीर्घ प्रवासानंतर मिळणारा नरदेह हा केवळ संसारातील उदरभरण, स्वार्थ किंवा वासनांच्या पूर्ततेसाठी नसून तो 'आत्मसाक्षात्काराची सुवर्णसंधी' आहे, हा या शिकवणुकीचा गाभा आहे.

****

संत संताजी जगनाडे महाराज विरचित अभंगांचा भावार्थ

संत संताजी जगनाडे महाराज विरचित हे अभंग वारकरी संप्रदायातील रूपकात्मक संत साहित्याचे एक अद्वितीय लेणे आहेत. या अभंगांमध्ये संताजींनी स्वतःच्या पारंपारिक तेली व्यवसायातील 'घाणा', त्यातील अवजारे (लाट, पाचरी, खुंटी, शिळा, वढ, जोखड, कातर) आणि प्रक्रियेचा वापर करून मानवी देह, षट्चक्र साधना, संसारातील माया-मोह आणि मुक्तीचा राजमार्ग यांचे अत्यंत सूक्ष्म, आध्यात्मिक व तात्विक विश्लेषण केले आहे.

संत संताजी जगनाडे महाराज विरचित 'घाण्याचे अभंग' हे वारकरी साहित्यातील रूपकात्मक आणि तत्त्वज्ञानात्मक रचनेचा एक उत्कृष्ट नमुना आहेत. या संपूर्ण अभंगमालेचा मध्यवर्ती विचार व भावार्थ खालील प्रमुख मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येतो:

समानधर्मी सत्संगाची गरज व गुरु-शिष्य संवाद:

संताजींच्या मते 'जात' म्हणजे जन्मजात सामाजिक जात नसून ती 'समान आध्यात्मिक अनुभूती व वृत्ती' आहे. भक्तीमार्गात ढोंगी आणि उथळ विचारांना स्थान नसून अंतरीची तळमळ असणाऱ्या साधकाचाच सहवास हवा असतो. या अभंगांमध्ये जगद्गुरू संत तुकाराम महाराज आणि संताजी यांच्यातील सख्य,

अद्वैत आणि गुरु-शिष्याचे संवाद अत्यंत सूक्ष्मपणे उलगडतात. तुकोबारायांच्या सान्निध्यात संताजी आपल्या अंतरीचे गुह्य ज्ञान मांडतात.

देहरूपी घाणा व षट्चक्र साधना:

संताजींनी स्वतःच्या पारंपारिक तेली व्यवसायातील 'घाणा' या साधनाचे मानवी देहाशी हुबेहूब रूपक बांधले आहे. गुदस्थान (मूलाधार चक्र) हे घाण्याचे उखळ, पाठीचा कणा हा खांब, सत्त्व-रज-तम या त्रिगुणांचे तीळ आणि मन-प्राणाचा (पवन) बैल असा हा आध्यात्मिक घाणा आहे. पांडुरंग स्वतः हा देहरूपी घाणा चालवत असून, कुंडलिनी व षट्चक्र साधनेतून आत्मसाक्षात्काराचे 'चैतन्य तेल' (ब्रह्मरस) बाहेर पडते.

घाण्याच्या अवजारांमधून मायेचे व विकारांचे विश्लेषण:

घाण्याच्या प्रत्येक भागाला संताजींनी मानवी अंतःकरणातील विकारांचे आणि सद्गुणांचे रूपक दिले आहे:

- **चार पाचरी:** आशा, मनीषा, तृष्णा आणि माया या दुर्गतीच्या चार पाचरी आहेत, ज्यांनी विश्वामित्र, भस्मासूर, नारद यांच्यासारख्यांनाही मोहात पाडले. या पाचरी केवळ सद्गुरूंच्या ज्ञानानेच उपटून टाकता येतात.

- ❖ **मोहाची खुंटी:** मोहरूपी खुंटीमुळे राजा दशरथ, कैकेयी यांच्याप्रमाणे जीवाची हानी होते; त्यामुळे आधी मोहाचे स्वरूप ओळखणे आवश्यक आहे.
- ❖ **अज्ञानाची शेंडी व विवेकाची कातर:** तमोगुण, आळस आणि अज्ञानाची शेंडी कापण्यासाठी विवेकाची आणि सुविचारांची कातर हवी.
- ❖ **शांतीची शिळा व सुबुद्धीची वढ:** संसारात क्षमा आणि शांतीची शिळा अंतरी बाळगल्यास यमपाशावरही मात करता येते. सुबुद्धीची ओढ धरून साधना सहज साध्य होते.
- ❖ **प्रपंचाचे जोखड व मत्सराचा हात:** प्रपंचाचे वासनामय जोखड माणसाला भरडून काढते आणि मत्सराचा हात घरात कलह निर्माण करतो. संतांनी या नश्वर उपाधींचा त्याग करून भगवंताची कास धरली.

मानवी जीवनाचे नश्वरत्व आणि काळाची जाणीव:

साडेतीन हातांचा हा मानवी देह केवळ मायेच्या तालावर नाचणारे बाहुले आहे. ऐन वेळी संपत्ती, वतन, कुटुंबीय कोणीही सोबत येत नाही; केवळ ईश्वराचे नामच उपयोगी पडते. त्यामुळे काळाची झडप पडण्यापूर्वीच सावध होऊन चंचल मनाला विठ्ठलाच्या चरणी स्थिर करावे.

संतमेळा, चैतन्य तेल आणि अद्वैत तत्त्व:

संताजींच्या घाण्यातून निघालेले ज्ञानाचे तेल घेण्यासाठी ज्ञानदेव, नामदेव, एकनाथ, गोरोबा, चोखामेळा, कबीर, रोहिदास, सावता माळी आणि प्रत्यक्ष तुकोबाराय एकत्र येतात. तुकोबाराय आणि संताजी हे दोघे बाह्य रूपाने वेगळे दिसत असले तरी अंतर्यामी एकच आहेत. तुकोबा वैराग्याची परखड शिकवण देतात, तर संताजी प्रेमाचे स्नेहमय तेल देतात; दोघांचे मूळ उद्दिष्ट मानवाचा आत्मोद्धार हेच आहे.

थोडक्यात, संताजी जगनाडे महाराजांनी दैनंदिन लौकिक कर्माला (घाण्याला) परमार्थाशी जोडून, देहातील षट्चक्र साधना आणि वासनांचा निग्रह करत जिवंतपणीच जन्म-मरणाचा फेरा कायमचा कसा संपवावा, याचे अप्रतिम तात्विक व व्यावहारिक मार्गदर्शन या अभंगमालेतून केले आहे.

****

संदर्भ ग्रंथसूची

१. देशमाने मोहन, 'महाराष्ट्राची अस्मिता श्री संताजी महाराज', श्री संत संताजी विचारपीठ प्रकाशन,पुणे; आवृत्ती नववी, २४ डिसेंबर २०१९.

२. देशपांडे शशिकांत, श्री संताजी महाराज जगनाडे, मंजुल प्रकाशन, प्रथमावृत्ती.

३. बागुल फुला, 'संताजी जगनाडे : चरित्र व अभंगांची चर्चा', साक्षात प्रकाशन, छत्रपती संभाजी नगर, प्रथमावृत्ती.

४. मोरे धनंजय,'वारकरी संत चरित्रे',आवृत्ती डिजिटल पहिली, २६/०९/२०१५.

५. सरदार गं.बा.,'संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती', लोकवाङ्मय गृह,मुंबई; आवृत्ती आठवी, डिसेंबर २०१०.

६. नवपुते राहुल, 'संत तुकाराम यांच्या गाथेचे जनक : संत जगनाडे महाराज', सामना वृत्तपत्र.

****

परिशिष्ट्ये

४. संत श्री संताजी महाराज जगनाडे यांच्या जीवनाचा घटनाक्रम (काळपट)

५. श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांच्या आरती

६. श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांचे हस्ताक्षर

संत श्री संताजी महाराज जगनाडे यांच्या जीवनाचा घटनाक्रम (काळपट)

❖ **इ.स. १६२४ (८ डिसेंबर १६२४):**

- जन्म: महाराष्ट्र राज्यातील पुणे जिल्ह्यातील खेड तालुक्यातील चाकण या गावी विठोबा जगनाडे व मथाबाई यांच्या पोटी जन्म.
- बालपण: धार्मिक संस्कारांमध्ये व तेली समाजाच्या पारंपरिक व्यवसायाच्या (तेल गाळणे) वातावरणात शिक्षण आणि बालपण गेले.
- इ.स.१६२८ ते इ.स.१६३१ ह्या वर्षांमध्ये महाराष्ट्रात पडलेल्या भयावह दुष्काळाचा प्रभाव संताजींच्या बालमनावर पडला. .

❖ **इ.स. १६३५ (वयाच्या १२ व्या वर्षी):**

- विवाह: तत्कालीन बालविवाहाच्या प्रथेनुसार यमुनाबाईंशी विवाह झाला.
- कौटुंबिक जीवनासोबतच पारंपरिक व्यवसायात मदत करणे आणि भजनाची व कीर्तनाची आवड जपणे सुरू ठेवले.

❖ **गुरुभेट व तुकाराम महाराजांचा सहवास (इ.स.१६४० ते १६५०):**

- चाकण येथे संत तुकाराम महाराजांचे कीर्तन ऐकून प्रेरित झाले. तुकाराम महाराजांनी त्यांना संसारात राहून परमार्थ साधण्याचा सल्ला दिला.
- तुकाराम महाराजांच्या चौदा प्रमुख टाळकऱ्यांपैकी एक मुख्य टाळकरी बनले.
- संत तुकारामांचे अभंग लिहून घेणारे मुख्य लेखनिक (सावलीसारखे सोबती) म्हणून कार्य सुरू केले..

❖ **गाथा बुडवण्याचा प्रसंग व अभंगांचे पुनर्लेखन:**

- संत तुकाराम महाराजांची अभंगगाथा इंद्रायणी नदीत बुडवून नष्ट करण्याचा प्रयत्न झाला.
- संताजी महाराजांना तुकारामांचे सर्व अभंग मुखोद्गत (पाठांतर) असल्यामुळे आणि त्यांनी गावोगावी फिरून भक्तांकडून स्मरणातील अभंग संकलित करून तुकाराम गाथेचे पुनर्लेखन (दुसरी आवृत्ती) केले.

❖ **तुकाराम अभंग गाथेचे रक्षण(इ.स.१६६०)** : जीवाची पर्वा न करता शाहिस्तेखान आणि मुघलांच्या हल्ल्यातून तुकाराम अभंगगाथेचे रक्षण केले.

❖ **काव्यरचना व ग्रंथांचे लेखन:**

- स्वतःच्या अभंगसिद्धीसोबतच 'शंकरदीपिका', 'योगाची वाट', 'निर्गुणाचं लावण्य', ‘तेल सिंधू' इत्यादी ग्रंथांची/रचनांची निर्मिती केली.

❖ **इ.स. १६८८:**

- समाधी / इहलोक त्याग: परंपरेनुसार मार्गशीर्ष वद्य त्रयोदशी १६८८ मध्ये संताजी जगनाडे महाराजांनी देह ठेवला. (लोककथेनुसार संत तुकाराम महाराजांनी दिलेला शब्द पाळून त्यांच्या समाधीच्या वेळी तीन मुठी माती टाकून देह पूर्ण झाकला).

❖ **उत्तर-वारसा (अतिरिक्त माहिती):**

- **९ फेब्रुवारी २००९:** भारतीय टपाल विभागाद्वारे संताजी जगनाडे महाराजांच्या स्मरणार्थ विशेष टपाल तिकीट जारी करण्यात आले.

****

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांच्या आरती

आरती क्रमांक १

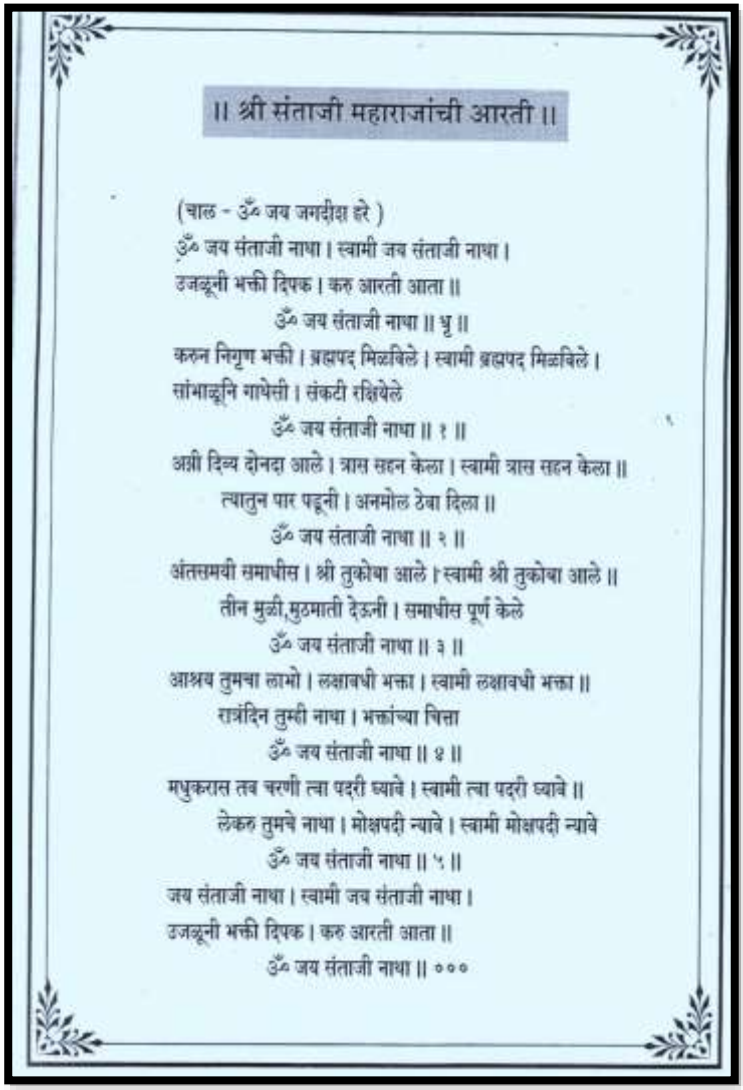

॥ श्री संताजी महाराजांची आरती ॥

(चाल - ॐ जय जगदीश हरे)

ॐ जय संताजी नाथा । स्वामी जय संताजी नाथा ।
उजळूनी भक्ती दिपक । करु आरती आता ॥
ॐ जय संताजी नाथा ॥ धृ ॥

करुन निगृण भक्ती । ब्रह्मपद मिळविले । स्वामी ब्रह्मपद मिळविले ।
सांभाळूनि गाथेसी । संकटी रक्षियेले
ॐ जय संताजी नाथा ॥ १ ॥

अग्नी दिव्य दोनदा आले । त्रास सहन केला । स्वामी त्रास सहन केला ॥
त्यातुन पार पडूनी । अनमोल ठेवा दिला ॥
ॐ जय संताजी नाथा ॥ २ ॥

अंतसमयी समाधीस । श्री तुकोबा आले । स्वामी श्री तुकोबा आले ॥
तीन मुळी,मुठमाती देऊनी । समाधीस पूर्ण केले
ॐ जय संताजी नाथा ॥ ३ ॥

आश्रय तुमचा लाभो । लक्षावधी भक्त । स्वामी लक्षावधी भक्त ॥
रात्रंदिन तुम्ही नाथा । भक्तांच्या चित्ता
ॐ जय संताजी नाथा ॥ ४ ॥

मधुकरास तव चरणी त्या पदरी घ्यावे । स्वामी त्या पदरी घ्यावे ॥
लेकरु तुमचे नाथा । मोक्षपदी न्यावे । स्वामी मोक्षपदी न्यावे
ॐ जय संताजी नाथा ॥ ५ ॥

जय संताजी नाथा । स्वामी जय संताजी नाथा ।
उजळूनी भक्ती दिपक । करु आरती आता ॥
ॐ जय संताजी नाथा ॥ ०००

****

आरती क्रमांक २

।। श्री संताजी महाराज जगनाडे ।। आरती

आरती संतू संता स्वामी सदगुरु नाथा
सेविती साधू संत ।
पाय दाखवी रंका, आरती संतू संता ।।धृ।।
धरोनी अवतारासी शुद्ध केले मनासी ।
आम्हा लाविले पंथा आरती संतू संता ।।१।।
शडरिपूचा करुनी अंत नाव पावलेत संत ।
समजेना तुमच्या अंता आरती संतु संता ।।२।।
आणोनि तुम्ही मना दाविला देहामाजी घाना ।
आम्हां लाविली चिंता आरती संतु संता ।।३।।
तुकाराम करिता कथा तुम्ही टाळकरी होता ।
टाऊक सकल जना आरती संतु संता ।।४।।
स्वार्थ प्रपंच करिता तुमचे आठवूनि पंथा ।
दिधले एकादशी व्रता आरती संतु संता ।।५।।
आपण समाधीस्त होता जन थकले माती वाहता ।
तुकाराम चिमूटी देता तुम्ही पावलेत अंता
आरती संतु संता ।।६।।
स्वामी सद्गुरु नाथा सेविती साधू संत ।
पाय दाखवी रंका, आरती संतू संता ।।७।।

****

आरती क्रमांक ३

आरती-अभंग

श्री. संताजी जगनाडे महाराज

आरती १

आरती संतू संता | चरणी ठेविला माथा |
साधूवर्ण कृपावंत | अभय देई तत्वता ||१||
जन्मोनिया चाकणाशी | धन्य केली पंचक्रोशी |
शरण तुकयासी जाय| धन्य धन्य देही होय ||२||
लोखंड परिसासंगे | सुवर्ण होय सर्व अंगे |
तोंची झाला संतुराया | आंतर्भाह्य विठ्ठल काया ||३||
नामत्रई केली | भक्तीमार्गा चोखळीले ||
देह वसन होता| चदन लपवी मृतिका ||४||
चिंतापडे तव भक्ता| जे जाणी स्वर्गी तुका ||
आण भाकेची आठवण | आले तुका स्वर्गातुन ||५||
तीन मुठी मृतिकेने | गेले वदन लपून |
प्रेमे चारीता गोंधन | गेली वचनी गुंतून ||६||
म्हणूनी झाले येणे | संतू विष्णुलोकी नेणे |
ऐसा अभंग लिहून | तुका ठेवी चरणखुण |
ऐसा तू थोर भक्त | कृष्णा घाली दंडवत ||७||

****

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांचे हस्ताक्षर

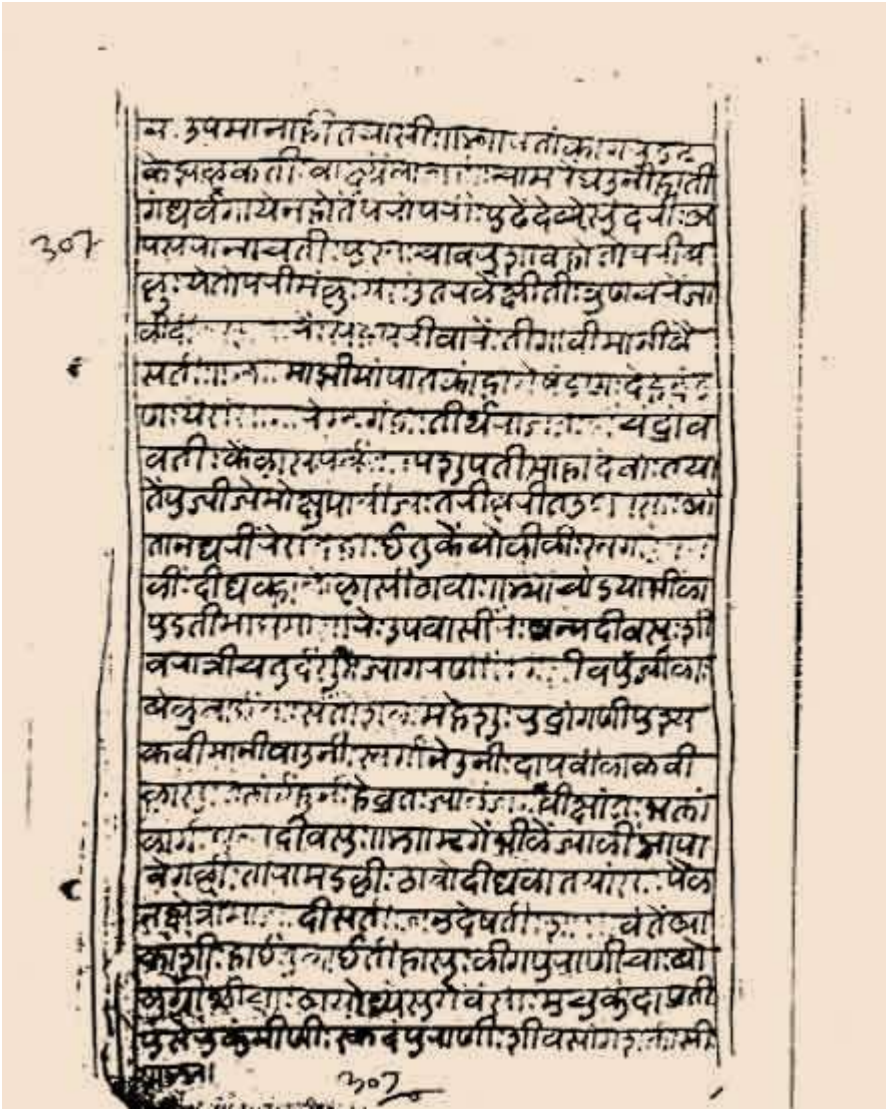

****

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे यांचे हस्ताक्षर

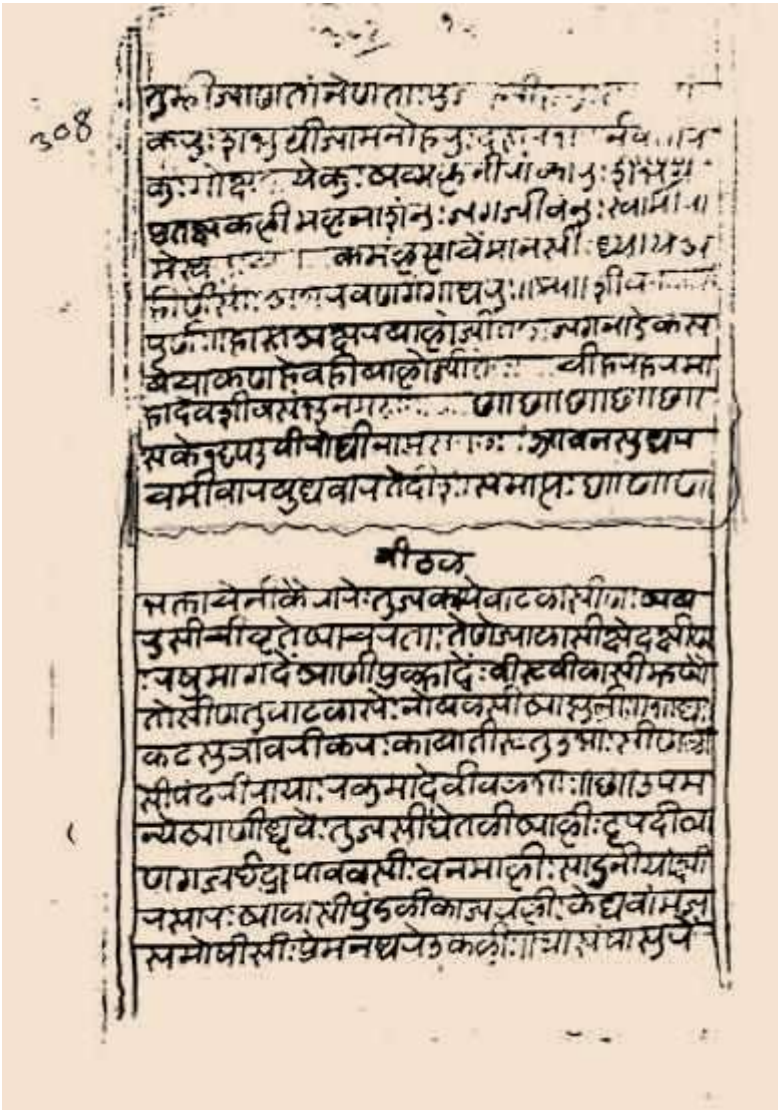

****

संपादक, भावानुवाद आणि प्रकाशक परिचय

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे

अभंगगाथा

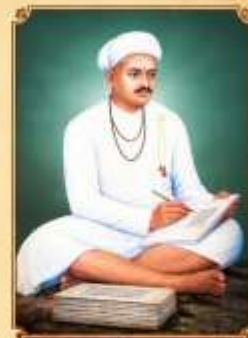

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे
(१६२४ - १६८८)

श्री संत संताजी महाराज जगनाडे हे महाराष्ट्रातील समाजप्रबोधन करणारे, समतावादी आणि भक्तीमार्गाचे प्रेरणास्थान असलेले महान संत होते. त्यांनी अभंगांच्या माध्यमातून सामान्य जनांच्या हृदयात भक्ती, सदाचार, समानता आणि नितीमूल्यांची ज्योत प्रज्वलित केली. त्यांच्या अभंगांमध्ये जीवनातील वास्तव, समाजातील अन्यायाविरुद्धचा आवाज, तसेच ईश्वरावरील अखंड श्रद्धा यांचा सुरेख संगम आढळतो.

ही 'अभंगगाथा' म्हणजे संताजी महाराजांच्या अमूल्य अभंगरत्नांचा संग्रह आहे. यातून त्यांच्या विचारांची, जीवनदृष्टीची आणि समाजासाठीच्या संदेशाची ओळख होते. ही गाथा केवळ भक्तीसाठी नव्हे, तर जीवनाला योग्य दिशा देणारी आहे.

या अभंगगाथेच्या माध्यमातून संताजी महाराजांचे विचार आजच्या पिढीलाही प्रेरणा देत राहतील, हीच अपेक्षा.

"भक्ती, समता, सदाचार आणि मानवतेचा संदेश — हाच संताजी महाराजांचा खरा वारसा आहे."

संपादक आणि भावानुवाद

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी यांची

ई साहित्यवरील या पूर्वीची पुस्तके

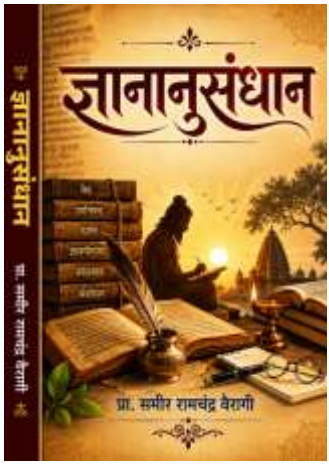

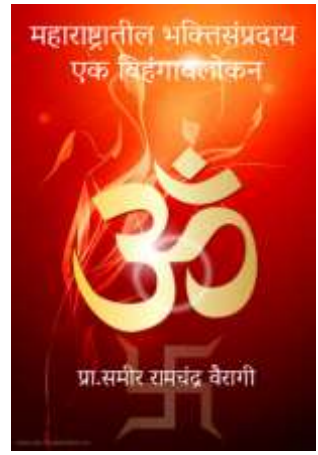

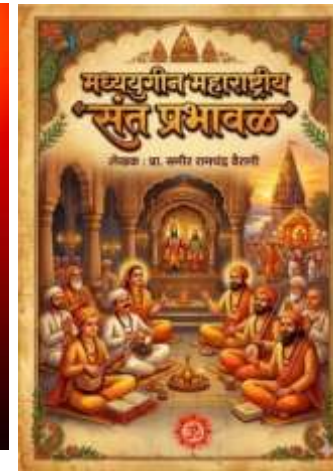

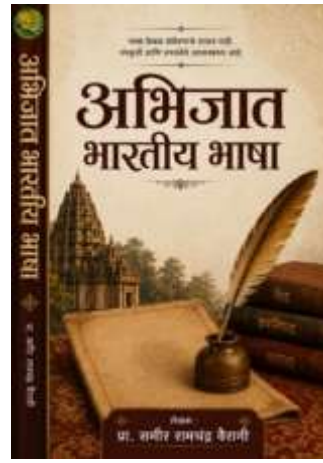

लेखक परिचय

प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी

नाव	:	प्रा. समीर रामचंद्र वैरागी
व्यवसाय	:	सहायक प्राध्यापक आणि विभागप्रमुख (मराठी), राजपत्रित अधिकारी (म.शि.से.), गट –अ, महाराष्ट्र शासनाचे इस्माईल युसुफ महाविद्यालय, जोगेश्वरी(पूर्व), मुंबई – ६०.
शिक्षण	:	एम.ए., बी.एड., एम.फिल., नेट (जेआरएफ), सेट,
इतर शैक्षणिक अर्हता	:	वृत्तपत्रपदविका, भगवद्गीता पदविका, मोडी लिपी प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम, भारतीय ज्ञान परंपरा प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम